

6. ПОГЛАВЉЕ МОРАЧА. ГОРЊА МОРАЧА

Херсек, Херцегове земље, Херцеговачки санцак. *Укључивање Мораче у Херсек*. Стара Херцеговина. *Прво помињање Мораче. Горња и Доња Морача. Артефакти по Горњој Морачи*. Илири. *Становништво у Горњој Морачи: Маџуре, Матаруге, Власи, Цимириоти, Клименти*. Турски дефтер из 1477. г.

I

Знатно прије пада Црне Горе Турци су освојили Хум, Захумље и Босну. Син Стјепана Вукчића Косаче, Влатко, још једино је, уз помоћ Мађара, бранио Нови. Али и Нови је пао – Мађари су га предали Ајаз-пашином изасланику Ферхату без борбе јануара 1482. г. Ову годину разни историографи надобудно приказују као пад тзв. Херцеговине, што је апсолутна бесмислица. Прије заснивања Новог та територија је била вјековима у стаставу словенског дукљанског краљевства. Краће вријеме била је у саставу државе босанског краља Твртка, који је на том мјесту, да пркоси Дубровчанима, подигао солане. Од Сандаља Хранића ту територију, отету од дукљанско-зетских владара, преузео је такође босански војвода Стјепан Косача и на том мјесту покушавао да заснује град. Град и тврђаве озбиљно су почели да подижу Турци, касније су ту структуру развијали Млечани пошто су га Брђани и Црногорци отели од Турака.

Брђанске дукљанске територије заузео је 1465. г. Иса-бег Исаковић. Он је те године поробио Горње Полимље, 1456., пошто се нашао у безизлазној ситуацији, предао му се медунски војвода Милош, затим је улиједило освајање Васојевића у Лијевој Ријечи, Куча, Бјелопавлића и Пипера, а дошли су и на границе Мораче.

Све земље које су Турци освојили до почетка 1470. г. на територији данашње Црне Горе (Оногошт, Кукањ, Вранеш, Љубовије, средње Полимље, Потарје, Каменица (Дробњак), Шаховићи, Павино Поље, Кричак и Колашиновићи (територије око данашњег Колашина и Мојковца), прикључене су босанском санцаку Иса-бега Исаковића. Прије организовања новог санцака 16. јануара 1470. г. освојене територије у Хуму и Захумљу Турци називају *Херцегова земља* или *Вилајет Херсек*, који је у судско-административном погледу био подијељен на кадилуке *Дрину* и *Благај*. Кадилуку Дрина припадале су нахије: Соко, Кукањ, Милешево, Самобор, Дубштица, Бохорић и Кава, а кадилуку Благај нахије: Горажде, Загорје, Бистрица, Осаница, Тођевац, Вишева, Ком, Неретва, Невесиње, Благај, Требиње, Попово, Видошка, Добри, Конац Поље, Оногошт, Ватница, Гацко, Мостар, Подблаће и Дрежница (Хазим Шабановић: *Босански пашалук*, Сарајево, 1982, стр. 136). Сада су овим територијама додате претходно набројане територије, а 1477. и нахије Будимље, Риђани, Ровца, Пива, Бањани, Бјелопавлићи, Доња и Горња Морача. Извршена је нова подјела на три кадилука: осим постојећих кадилука Дрина и Благај основан је нови – *Милешевски*. Први санцак-бег био је Хамза.

Када су освојили Рисан (1481) и Нови (1482), почетком 1485. г. основан је још један кадилук – *Новски*. Тада су овом кадилуку, чије су основне територијално-административне јединице биле Нови, Драчевица и Рисан, прикључене, осим још неких нахија, Горња и Доња Морача. Пошто је тај кадилук укључивао територије освојене од 1470. до 1482. г., може се закључити да су Турци у Морачу ушли после 1470. г.

Сједиште Херсека, тј. санцака Херцегове земље, било је у Хочи (Фочи), гдје је остало до 1572. г. Од 1572. до 1833. г. званично сједиште је било у Пљевљима. Град Пљевља су засновали Турци. Град је подизан без одбрамбених зидова и утврђења. Становници муслиманске вјероисповијести јављају се тек у попису из 1516. г. Тада је уписано у граду 150 кућа, од чега 20 муслиманских, али, кроз 100 година ствари ће у том погледу стајати другачије: по попису из 1611. г. град има 400 кућа, углавном муслиманских. То је период велике исламизације на читавом простору око ријека Таре, Лима, Дрине, Сутјеске и њихових залеђа. Увидом у поименични тефтер тих области из 1585. г. прецизно се види да је и у најудаљенијим селима исламизирано преко 90 посто становништва. Запрепаштава та лакоћа преласка на ислам што је, можда, резултат, поред других фактора, мањих верзија хришћанства.

До 1580. Херсек је био у саставу Румелијског ејалета (пашалука), а од тада до 1833. у саставу Босанског ејалета (Шабановић, цит. дјело).

Већ 1477. г. Турци врше први попис – дефтер за санцак Херсек, тј. Херцегове земље. Не, дакле, никакву Херцеговину, јер држава или територија таквог имена није постојала. Многи историчари пренебрегавау, и фалсификују, историјске чињенице и пишу и говоре о Херсеку, о херцеговој земљи Захумљу, касније изведеном називу Херцеговачки санцак, као о *Старој Херцеговини*. Овај појам се усталио као да је заиста прије Турака, прије Херцега Стјепана, или за његово вријеме, постојала држава, или територија – Херцеговина. На печату самог Херцега пише: *Господин Стјепан од Светога Саве, господар захумски и приморски, велики војвода босански, кнез дрински и тако даље*. Гдје је ту назив Херцеговина? Нема га. Зато је историјски нонсенс и апсолутно неодржив појам *Стара Херцеговина*. То није ни по чему слично називу *Стара Црна Гора*, јер Црна Гора је држава која је постојала, одређена територија која се звала *Црна Гора* и прије стварања државе *Црна Гора* и прије Црнојевића. Црна Гора је историјски појам. Називом *Стара Херцеговина* фалсификује се историјска стварност. Не може се мислити на турски санцак Херсек а говорити: то је Стара Херцеговина! Недопустиво је да се и Морача, у текстовима многих историка, утрпава у државу која није постојала – Херцеговину, и то још *Стару Херцеговину*. Чак ни за вријеме босанског краља Твртка Морача није улазила у границе његове државе. Морача је све до турске окупације припадала области *Горња Зета*.

Ако би нешто и могло да се назове, мада наравно без историјског основа, *Стара Херцеговина*, онда би то било *Захумље*, тј. *Хумска земља*. Сасвим је, међутим, депласирано кад Владимир Ћоровић у свом историјском приказу *Прошлост Херцеговине (Гласник Југословенског професорског друштва, књ. XVII, св. 11 – 12, Београд, 1939)* каже да у “област старе *херцеговачке државе* (подвукао Д. Ј.) спадале су дуго времена и западне жупе Подгорја: Оногшт, Комарница, Језеро, Пива, Дабар, Гацко, Неретва и Рама”. Да би овако могло да се каже, морала је постојати област Херцеговина око које би се окупљале ове жупе. Али, пошто таква област није постојала, историјски је нетачно рећи *стара херцеговачка држава*. Такође и тврдња да је то трајало *дуго времена* историјски је нерелевантна. Шта значи *дуго времена*? У историји је то најмање сто година. Ако се зна да је Стјепан Вукчић Косача дијелове Горње Зете задобио од Црнојевића, и уз њихову помоћ, 1441. г., а да су готово све његове земље Турци заузели 1465. г., још за његова живота (умро је 1466. г.), о каквом *дугом времену* у историјском смислу се уопште може говорити?

Ћоровић, међутим, упорно тврди када пише о херцегу Стјепану: “Његова област обухватала је од Цетине до Лима и Мораче, а на северу до Неретве и ушћа Лима са нешто мало поседа и изван тога подручја... То су границе старе Херцеговине.” Међутим, све да су те границе и постојале бар неколико година, да

су се одржавале, онда би се историјски релевантно могло рећи да су то биле границе *захумске вазалне области*, али не границе старе Херцеговине. Ту Њоровић испољава своје локалне визије и ствара слике некакве државе које није било. Он тврди и ово: “То су границе старе Херцеговине које су у народу запамћене доста добро и које је све до пред крај XIX в. чувала као своју дијацизу херцеговачко-захумска епархија”. Да, то су границе Херсека, Херцеговачког санџака, вријеме турске управе које је те границе наметнула, па и границе херцеговачко-захумске епархије. *Без Турака не би било ни тих граница.*

У својој обимној књизи *Стара Црна Гора* (Београд, фототипско издање, 1978. г.) др Јован Ердџановић доста опширно се бави питањем граница државе Ивана Црнојевића послје његовог преласка из Зете у Црну Гору. Ту нашу пажњу посебно привлачи његов покушај да, користећи се подацима које проналази код других аутора, одреди “државну границу” између Иванбегове државе и – Херцеговине. У том смислу се позива и на један документ (*Границе између Црне Горе и Херцеговине од цара Стефана до Ивана Црнојевића, Црногорски анали или Цетињски летопис*, друго, преведено издање, превео и приредио др Божићар Шекуларац, Цетиње, 1996, стр. 159 – 160), који је у цетињски *Крисовуљ* преписао, не зна се одакле, ако је уопште постојао, владика Василије Петровић, или га је, можда, сам саставио на основу предања о *Великој Међи* или *Вуковој Међи* или *Међи Вука Манитога*, а то значи о великом зиду који, попут оног кинеског, иде преко долина и јаруга, кланаца и камењара и сматра се да је тај зид у ствари представљао границу између Иванбегове Црне Горе и Херцеговине.

Много шта је, међутим, у вези са том међом спорно, а превасходно је спорно то да је та међа означавала међудржавну границу између Зете и Хума, тј. државе Иванбегове и државе босанског херцега Стјепана Вукчића Косаче. По свој прилици то је био одбрамбени зид који је, можда, Иванбег подигао када му је с те стране запријетила опасност од Турака, а можда је то био зид од раније, но то у овом случају није ни важно. Важно је да коначно схватимо да тај зид, да та међа, није могла бити државна граница између Црне Горе и Херцеговине, јер појам Херцеговина тада није постојао. Тек касније ће доћи до формирања тога појма, а прва “државна граница” између Црне Горе и Херцеговине биће означена на Другом засједању АВНОЈ-а у Јајцу 29. новембра 1943. г. и утврђена непосредно послје Другог свјетског рата. Херцеговина никада није имала, од устаљења тога појма до данас, своју самосталност, чак је и турски Херсек био подвласан Босни и босанским везирима.

Постојала је, међутим, једна друга “међа”, сувозидина, од које су остали тек “знаци”, која је својевремено ишла од “Дубровника, па преко Зубаца и предела билећског, гатачког и невесињског и свршава(ла) се у фочанском крају” за коју Обрен Ђурић Козић (*Шума, Површ и Зупци у Херцеговини*, Етнографски зборник, Београд, V, 1151) каже да би се “могла убројати”, по народном предању, у остатке “из старина”, за коју народ вјерује да је представљала гранични бедем “некаквог Иванбега према Херцеговини”.

Та међа је одавно расточена, тај зид се одавно урушио и обурвао, али, како је напоменуто у претходном поглављу, Мавро Орбин, мада не помиње зид, свакако је о њему знао више када каже да се управо том трасом, коју Козић назначавала, протезала граница између Дукље и Хума.

Морачом, посебно неприступачнијом Горњом Морачом, нијесу управљали ни Црнојевићи, камоли твртковићи или херцеговићи! Али, ако је нешто историјски тачно, онда је то чињеница да су те територије остале дуго у оквирима турског санџака званог *Херсек*, тј. *Херцегове земље*, који је укидан и обнављан у неколико наврата, но свеједно, али је беспредметно тврдити да су ове срдњовјековне жупе, у које, наравно, не спада Морача, биле “дуго времена” у “области старе

херцеговачке државе”. “Никшићи, Морача, Тара, Пива нису били у Старом Захумљу или Хуму већ у Старом Подгорју”, каже Иларион Руварац (*О хумским епископима*, стр. 47). Са више историјског права, и ради историјске истинитости, прије би се могло рећи да су и Травунија и Захумље много дуже биле области у саставу дукљанске, односно зетске државе, али никоме не пада напамет да их убраја у Стару Црну Гору.

Појам *Херцеговина* не настаје са доласком Турака, већ знатно касније. С доласком Турака нестаје појам *Хум*, а настаје појам *Хумска земља* под којим Турци подразумевају све територије које су биле под управом Стјепана Вукчића Косаче, тј. његовог стрица Сандаља Хранића, синовца Твртковог војсковође Влатка Вуковића Косаче, који је од зетских посвађаних владара био отео велике дијелове Горње Зете, поред осталог Васојевиће, Дробњаке и Дурмитор, али не и Морачу. Сандаљ је као заклето манихејац умро 15. марта 1435. г. Тада је на сцену ступио његов синовац Стјепан Вукчић, “одани васал порте, а с времена на време и пријатељ Млечића” (Жиречек: *Историја Срба*, стр. 361), који се од 1448. г. почео називати “херцег од светог Саве”, по мишљењу Толоција самовласно, мада Дубровчани сматрају уз допуштење Турака. Касније, Стјепан, кога су неки историчари назвали неосновано Стефан, званично се потписивао: “Милостју божијом и господара великога господина ми цара амира султана Мехметда бега ми господин Стјепан, херцег од светог Саве, господар хумски и приморски, велики војвода русага Босанскога кнез дрински и веће” (Жиречек: *Историја*, стр. 361).

Назив *Херцеговина* први пут се помиње, и то у далекој Русији, у исказу једног свјештеника из ових крајева, који је, као одговор на питање одакле је, да би га боље разумјели, рекао да је из земље херцегове, што је записано као *херцеговине*, дакле не у смислу некакве конкретне територије или државе, него напросто покрајине којом управља онај који има титулу херцег.

II

Морачу су Турци укључили у санцак Херсек и убрзо сачинили 1477. г. дефтер, који је, у историјском смислу, врло важан докуменат.

Морача се први пут помиње у *Љетопису попа Дукљанина*, и то на два мјеста. Прво у овом одјељку (С.Мијушковић, цит. дјело, стр. 123):

“Затим су се краљу Прелимиру (Краљ Словена, дукљански краљ, Д. Ј.) родила четири сина, чија су имена ова: прворођени Хвалимир, други Болеслав, трећи Драгислав, четврти Превлад, којима подијели своју земљу овако: Хвалимиру даде област Зете са градовима, и ове жупаније: Луска, Подлужје, Горска, Крупелник, Облик, Прапратна, Црмница, Будва са Сисева-ом и Грбаљ; Болеславу даде Травунију с овим жупанијама: Љубомир, Ветаница, Рудина, Крушевица, Врм, Рисан, Драчевица, Конавли, Жрновица; Драгиславу даде Хумску област и ове жупаније: ‘Stantania’, Попово, ‘Yabasko’, Лука, Velicca, Gorumita, Vecenike, Дубрава и Дабар; Превладу даде област која се словенски зове Подгорје, а латински Submontana, и ове жупаније: Оногошт, Морача, Комарница, Пива, Gericoo (Гацко), Невесиње, Gunsemo (Голија), Ком (Трусина код Невесиња с брдом Ком), Debreca (Дабрица с градом Коштуном), Неретва (Борач) и Рама.”

Други пут се помиње Морача ријека у Дукљи на којој Кочапер, син Михаиловог брата Радослава са жупаном Вуканом, кога је из редова своје дворске властеле за рашког жупана поставио краљ (цар) Бодин, поражавају војску краља Доброслава, брата краља Бодина, и окованог га шаљу у Рашку. Од овог

дукљанског властелина Вукана настала је лоза Немањића, тврди један број историчара.

Назив *Морача* је словенског поријекла. Тако се у закарпатској постојбини словенских племена звало једно од највећих – *Морачани*. Дио тог племена, можда скупа с Дукљанима, Лабаетима, Ободитима и другим старословенским племенима, прешао је Дунав и настриано се у данашњој Морачи и околним сјеверним предјелима (Колашин, Колашинско поље, Сињајвина...). Сва племена, која се помињу у разним историографским и етнолошким књигама и збиркама, записима и предањима, новијег су датума. Може бити да се долазак Морачана догодио у XI в. прије нове ере када су се са овог простора, под притиском словенских племена, повукла грчка племена према југу – Пелопонезу и грчким острвима, али може бити да се то догодило и знатно раније, у II, III или IV в. нове ере. Нико овом предјелу и ријеци, која тече читавом његовом дужином, не би дао име Морача осим њени најстарији словенски досељеници Морачани.

Познато је да Словени често својим ријекама дају имена својих богиња или женских божанстава. Морача је, међутим, добила име по старословенском племену Морачани. Морача настаје од Јаворског потока, који извире испод планине Јаворје, и Рзачког потока, који избија испод масива Зебалац, југоисточно од Шавника. Њен ток је до Биоча типичан планински водоток, коритом које је хиљадама година пробијала кроз камени масив и природну удолину стварајући при том предио јединствене љепоте. Надаље тече мирнијим, равничарским током, пресијеца питоמו Темовско поље, и, на 97. километару од извора, улива се у Скадарско, некада Лабаетско језеро, недалеко од историјског острва Врањина.

Као и други Словени на Илирикуму Морачани су прихватили врло рано словенску верзију хришћанства – манихејство. Остаци сакралних објеката, разних храмова и црквица, гробних хумки и други артефакти, за којима озбиљно нико није ни трагао, припадају старим Морачанима, не некаквим фантомским, надреалним Илирима и сл.

Морача се вјероватно помиње у документима и хроникама и прије горепомеутог животописа дукљанаских краљева и владара, али те списе тек треба пронаћи у замршеној, често и добро скривеној, грађи разних архива, ако су сачувани.

Негдје на обалама ријеке Мораче једна ливада се звала Псоглавља ливада, и једна пећина изнад те ливаде Псоглавља пећина, а у тој пећини боравили су псоглави људи, као што су у другим, по вјеровањима и причама разних народа, живјели једнооки људи, цинови, киклопи, као Хомеров Полифем. Ови морачки Псоглави асоцирају на египатске сфинге и Анубисе. .

Морача је чудо природе. Сва Црна Гора је чудо природе, а Морача је чудо у том чуду. Ту су најплодније долине, као пренесене из неког приморског пејзажа, ту су стрмоглаве врлети као на мјесечевој површини. Ту је вода зелена као на почетку стварања свијета, вода над водама, вода из које настаје свијет, она, дакле, која је прво настала и потекла. Воће које ту сазријева најслађе је, пуно сунчеве свјетлости и топлине, zasiћено соковима из дубине земље, соковима растопљених, прерађених минерала. Цвијеће које расте по планинама – Јаворју, Лоли, Сињајвини – такво цвијеће не расте више нигдје, мириси који се од њега шире подсећају на мирисе првога постојања.

Нићифор Дучић за Морачу каже: “Морача је дио источне Херцеговине”, што је бесмислица. Морача је одувјек припадала Дукљи, затим Зети, на крају Црној Гори. Њој су у разна времена припадали Дробњаци, Ускоци, Ровца, Поља Колашинска, Колашин. У периоду од пада Иван-бегове Црне Горе под Турке до 1820. г., када се прикључила Црној Гори владике Петра I, Морача је формално улазила у састав Херсека, вилајета Херцегове земље, али, у суштини, била је

жестоко поприте отпора Турцима, прихватилиште и пробјежиште ускока и хајдука, и уопште непокорних људи, осветника. Уосталом, и поменути Дучић каже: “Морачани и Ровчани, док се нијесу сјединили с Црном Гором, нијесу били сасвим подложни Турцима”. Стога су, каже Дучић: “паше херцеговачке и везири босански више пута војштили на Морачу, и готово свагда у њој зло прошли... Историја тих племена је дуги низ јуначких бојева и крваве борбе за слободу и независност...”

Морачом и крајевима околу прије Немањића управљали су жупани. Један од њих је познат из морачког *Поменика* као Урош I или Урош Бела. Помиње се и Урош II, за кога се у *Поменуку* вели “крстјанин”, што значи манихејац, припадник старог словенског хришћанског култа.

Морача се дијели на *Горњу* и *Доњу*. Нема прецизнијих података о насељима и насељеницима у најстарија времена, рецимо прије Римљана и у вријеме Римљана. Нема ни у вријеме Војислава и Бодина, Вукана и Стефана Немањића. Када је ријеч о овим посљедњим владарима, зна се да је Морача била насељена, и сасвим су опскурна оваква нагађања, као, рецимо, ово: “У оно време кад се формирало дробњачко племе није у Горњој Морачи ни било никаквих насеља”.

Др Новица Ракочевић (*Колашински крај до стварања југословенске државе 1918. године*, Колашин, Колашин – Београд, без о. г.) каже: “Морача се у XII вијеку (мисли на *Љетопис попа Дукљанина*, Д. Ј.) налази међу 11 српских жупа – територијалних јединица, што говори да је била густо насељена”. Даље каже: “У Морачи је имао своје земље и Стефан, син Вуканов, а унук Немањин, који је овдје подигао манастир, највјероватније у близини старог града истог имена”..

У Морачи, дакле, не само да је било људи и насеља, био је и стари град, па и више цркава и црквина.

Историјски још није доказано и разјашњено ко су била племена која се помињу као становници Мораче у преднемањићким, немањићким па и турским временима: Мацуре, Кричи, Клименти, Балорде, Цимириоти, Власи и др. Могуће је да нека од староморачких, условно речено племена, за која “народно предање” каже да су најстарија, али писаних докумената нема, нпр. Брауновићи, претпоставка је, потичу од тих стародосељеничких племена која су се ту станила у вријеме готских продора у IV и V в., гдје су заузимали Скито-Сармато-Словене који су, како смо у претходним поглављима видјели, живјели на читавом Илирикуму стољећима прије Христа и Римљана. Они су те старе становнике (Морачане) асимилирали, а можда и протјерали, потиснули у мање плодније предјеле што је у тим временима била уобичајена новодосељеничка пракса. Могуће је, међутим, да се догађало и обрнуто, што је зависило од броја и јачине досељеника у односу на затечене старосједеоце.

Ко је прије Немањића и манастира Мораче градио цркве и црквике по Доњој и Горњој Морачи? Наравно – Морачани. О томе ништа није записано, . О Морачи је уопште мало шта записано, а ако је што и било записано, пропало је касније у крајама, нереду, пожарима. У сваком случају то су били сакрални објекти, пагански или хришћански, саграђени од необрађеног камена или дрвета. Ако су били пагански, зна се да су били малих димензија, да у њих вјерници нијесу ни улазили, већ су се молили испред њих, напољу, унутра се налазио пагански идол кога су опслуживали свјештеници. Те паганске црквике су рушене или су преиначаване у хришћанске, јер се хришћанство доста брзо раширило по Превалитани. Дукља је само двадесетак година послје Никејског сабора постала сједиште моћне хришћанске епископије. Ако не све, гдје их је било, највећи број тих црквица подигнут је, дакле, у III и наредним вјековима. Има и предања код Дробњака о краљу Владимиру као градитељу цркава у тим крајевима. Томаш Ђоровић наводи предање да је на мјесту гдје се сада налази манастир у

дробњачком селу Бијела била црква коју је подигао краљ Владимир у XI в. (*Шавник из заборав*, Београд, 2009).

Андрија Лубурић је 1929. г. у својим забиљешкама о Горњој Морачи записао да је у горњоморачком селу Трновице постојала црквица посвећена св. Илији - "Веле била од лучевине", али се о њој "друго не зна". И у данашњем селу Пожња "било је некад насеље, али о њему ништа не знају. На дну села има старо гробље и ту је била црква хр. Св. Николе и зове се Никољача. О њој се ништа не зна", записао је такође Лубурић и додао да о овој цркви Морачани кажу да је "рађена прије Манастира на 113 год." У Љевиштима такође има локалитет "Црквина". Око њега је гробље. И у Крњој Јели. Тај локалитет се назива "Гробље Катунац", "Црквина" и "Црквиште". Приликом ископавања за градњу нове цркве (2007) , посвећене арханђелу Стефану, откривен је објекат "правоугаоног облика, оријентисан исток – запад, са улазом на западној страни" У извјештају који је сачинила екипа *Јавне установе Завичајни музеј и Умјетничка галерија* из Херцег Новог, коју је предводио Ђорђе Ђапин, дипломирани археолог, описан је тај објекат: "укопан на дубини 1,60 м (ниво пода), правоугаоне основе, грађен од великих необрађених каменних блокова сачуваних у 1 – 2 реда, без везива". На основу осталих елемената закључено је да се ради о основи која је носила "дрвену конструкцију", да нема "трагова материјалне културе, која би помогла прецизнијем датирању објекта", али да се неспорно ради о цркви која је, највјероватније, старија од XII вијека. На такав закључак наводи и постојање "праисторијског тумула", који указује на "континуитет култног мјеста".

На Спасову брду код села Бојићи, налазило се старо гробље и црквица. О њима се, разумије се, не зна ништа. И у Уболцу има старо гробље "грчко" и црквица. Часна трпеза из ње пренесена је у касније саграђену цркву у Поље. Иначе, у самом Пољу "била је стара црквица у Корита под Капатац и о њој се ништа не зна" (Лубурић, *Грађа*, лист 34б). У селу Ораовац такође је било гробље, Лубурић је записао "маџурско", "3 – 4 гробнице велике и код њих се копало" (мисли: сахрањивало, Д. Ј.). У селу Старче данас, ("на дну села," Лубурић), постоји локалитет Куње гдје се препознају остаци старог гробља и старе цркве о којима се ништа не зна, али који свједоче да је ту некада било село (Лубурић, *Грађа*, лист 32 и 32 б).

Посебно је занимљиво оно што се некада налазило у Свркама. Лубурић (*Грађа*, лист 20.) каже: "Према Задринском потоку (тај поток одваја Сврке од Редица, Д. Ј.) испод брдашца Козјаче зове се крај Салијенац, где се виде многа кућишта, о њима се ништа не зна, мисле првог народа... Средином села има један рт зван Пријевор... На Пријевору има једна плоча, столац, и по њој многи крстови, а западно од ње у страни старо гробље и развалине од две црквице, испод њих су две могиле, од којих је доња врло велика. Оне су на Вучи Бријег. За крстове се мисли да су их урезивали први Хришћани". На крају Лубурић каже да се приповиједа да је на горе поменутој плочи "био неки камени ступ с крстом, који је оборио паша Њоровић".

Многа гробишта и гробља су уништена, многе црквине, уопште много тога је зарасло у шуме и жбуње, много затрпано одронима земље, из њих је никло дрвеће. А било је и камених споменика с уклесаним крстом, али тај знак није имао вјерску симболику, већ је препознатљиви пагански орнамент.

Ово поткрепљује нашу тврдњу да су неисторијски и погрешни сви наводи како Горња Морача, није била насељена, и како је само, било одакле, требало доћи и – тап! - населити се! То су пуке произвољности.

Није искључено да су у уништавању тих скромних црквица и сличних сакралних објеката и обиљежја учествовали и Немањићи, који су признавали константринопољску цркву, као, дакле, свој допринос борби у искорјењивању

“јереси”, у ствари словенског манихејства, које је снажно прожимало предачко паганство, саздано не на неким мутним представама бога, већ на метафизичким слојевима свијести о постојању и природи свијета и живота.

Многи братственички родословци и летописци, али и други који се ослањају на њихова писанија, и казивања тзв. “народних памтиша”, пошто-пото желе да докажу, чак и логици историје супростављени, преиначујући и имена, измишљајући презимена, којих у тим временима нема, да су, ако не старији од Немањића и Манастира, оно бар њихови савременици. За такве не значи ништа чињеница да су, нпр, Редице, како свједочи Лубурић, биле пусте до недавно, “а онда се прво населио Милован Гашевић Чепић и још двије породице прије 80 година”, дакле око 1850. г., затим и други. Али, ствар није у томе. Ствар је у ономе што у Лубурићевом запису (*Грађа*, лист 34) даље стоји: “Редице су биле под гором, сељаци су крчили гору и насељавали. По гори се налазе многобројна гувна и познаје се да су била силно насељена до самих греда” (стијена, Д. Ј.). А ту су, изнад, и они се и данас познају, “трагови одличних путева”.

Остаци тих црквица, врло сиромашних, јер су грађене од дрвета, остаци гробаља, гувана, путева, назнаке насеља, дијелови поломљених камених плоча са крстовима и сл., а то се све спомиње у Лубурићевим записима, за што му треба одати захвалност, најбоље потврђују чињеницу о паганству, потом хришћанском манихејству наших далеких предака. Главни доказ, бар за сада, по мом мишљењу, је мала црква посвећена св. Николи, која се налази у порти манастира Морача. Та црква је саграђена прије манастира Стевана Вукановог, а по томе што су њени зидови били чисти, несликани, лако је закључити да је то била црква, боље рећи сакрални објекат, посвећен гностичком, тј. манихејском хришћанству. Сазнање да су њени зидови осликани у вријеме и на начин као и зидови манастира Морача, утврђује нас у том увјерењу.

Немањићи су, рекли смо, уништавали црквице и друга здања манихејског култа у Краљевству Словена, тј. Дукљи, али Стефан је поштедио ову цркву поред своје задужбине из практичних разлога, и поступио је врло мудро. Он је подигао манастир у Краљевству Словена, у дукљанској земљи, он је знао да ту владају манихејски хришћански закони, обреди и обичаји, знао је, такође, да становници те и околних жупа и катуна неће одмах похрлити у његов манастир и зато је оставио ту црквицу да се они ту моле и даље, али им је понудио и нешто другачије, веће и љепше: огромно црквено здање, иконе, слике, “свете ствари” константинопољске цркве. И није дирао стару, манихејску црквицу. Није је ни исликао. Морамо у том смислу бити опрезни – можда зидови мале цркве нијесу осликани када и манастирски, 1252. или 1253. г., то још једном треба испитати и провјерити, може бити да су осликани касније, када је манастир обнављан последије турске похаре, 1503. или 1504. г. Али, како било, црква та, која је била посвећена можда неком другом светитељу кога су манихејци признавали, а признавали су многе старозавјетне пророке, па и св. Николу, и, истовремено, нека од својих паганских божанстава; дакле, како било, али та црквица, као и све оне којих је било посвуда у Горњој Морачи, јесте хришћанска, али оне “националне” словенске цркве која је призната на сабору у Константинопољу 879. г., за вријеме када је Царством Ромеја управљала *Македонска династија* (тзв. *Македонска ренесанса* – 867 – 1956. г.), којој је припадао и Константин Порфирогенит. То је вријеме највећег успона византијске државе.

III

Они чија су та зарасла гувна по Горњој Морачи била, и сакралне грађевине, и

гробља, и путеви, били су потомци племена Морачани, но не треба искључити могућност и дијелова других старословенских племена, па и, у малом броју, несловенских етничких група. Тада су родовско-племенске заједнице Матагужи, Малоншићи, Лужани, Букумири, са можда старијим: Дукљанима, Лабеатима, затим: Мацурама, Кричима, Балордама, живјеле на простору читаве данашње Црне Горе, и шире. Наравно, било је и несловенских група, од којих су неке током времена словенизоване.

Историјска наука, прије свега српска и хрватска, по угледу на западноевропске историјске концепте, не трагајући за изворима и ништа не доказујући, из уских интереса и разлога, све те народе трпа у несловенска, старобалканска, илирска племена.

Многи узимају, и пишу у својим тзв. историјским списима, да су Илири народ који је насељавао Балкан прије доласка Словена. И већ на том првом кораку долази до неспоразума. Шта, наиме, значи: прије досељавања Словена? И ту се баш увријежила слика како Словени, збијени у неку недефинисану, неартикулисану масу или гомилу, као крдо гнуова, долазе на Балкан, а он сав насељен – Илирима. С друге стране, кад се каже “прије доласка Словена”, онда ти и такви историчари мисле – прије досељавања Срба и Хрвата. То је њихов смисао синтагме “досељавање Словена.”

То су, наравно, произвољности, резултат очигледног непознавања историјских извора, дакле – историјских стварности.

Насељавање Словена на територију коју су Римљани назвали *Илирик* одвијало се вјековима прије Ираклија, Срба и Хрвата. Напротив, може се рећи да до тог досељавања Срба и Хрвата можда не би ни дошло да није било досељених разних словенских група, родова и племена, не само прије V или VI в., него и много десетљећа прије тзв. *Нове ере*. Војислав Д. Никчевић каже, и то је у претходним поглављима документовано, да су на овом простору много прије живјели словенски народи: Морачани дуж горњег тока ријеке Мораче, Зетски родови (Лужани, Матагужи, Лабеати, Дукљани (Доклеати) и др. око Скадарског језера, које зову Лабеатско језеро, у сјеверној Албанији, Приморју, око Дукље и Медуна. Када је у питању Горња Морача постоје записи и предања да су ту, осим потомака старих Морачана, на том простору пребивали и Кричи, Мацуре, Матаруге, Клименти. Сви су говорили словенски. То се јасно види по томе што су многи њихови називи разних локалитета преживјели, остали у употреби по многим мјестима читаве Црне Горе. Ти називи су очигледно били блиски и касније досељеним словенским групама, као и име Дукља, назив који нема никакве везе с Диоклецијаном, већ са старим словенским језиком и називом пренесеним из старог завичаја.

Уосталом племе Доклеати, које биљеже Римљани као “илирско”, по чему не би било старословенско чак и да нема мјеста с називом Дукља у средњоевропским словенским државама? Разумије се да то није никакво “илирско” племе Доклеати, већ племе Дукљани. Али, за то нијесу криви Римљани, то је у духу њиховог језика, криви смо ми који, претходно латинизоване, не враћамо с латинског наша имена у наше језичко-лингвистичка норме.

И Константин Порфирогенит у своме дјелу *Де администрандо империо* говори о словенским племенима која су на Балкан дошла у III вијеку. Један дио тих племена продро је до Пелопонеза, један дио до Сицилије. То су била изузетно ратничка племена. Највјероватније, ова наша постојана античка гордост, усправност, чврстина, издржљивост, воља да се одржимо, одлучност у борби за слободу, која је увијек стављана изнад живота, потиче од тих старословенских ратничких племена, чије дијелове смо овдје затекли и с којима смо се рођачки измијешали. .

Лубурић помиње неког војводу Лаоку. Каже: “Морача је била насељена и њен војвода звао се Лаока. Наиђе од сјевера војска Цимириота и разагнају народ из Горње Мораче и ишћерају војводу некуд. Код цркве у Поље Драговића (које је Драговића тек од краја XVIII в. када га је населио огранак Дуловића, Д. Ј.), била му је кула од крупног камена. Код његове куле налазили су комаде оклопа. Његова земља потпала је под манастир Морачки”. (Лубурић: *Грађа за Горњу Морачу*, Архив Србије, лист бр. 33).

Из предања, која је Лубурић сакупио за своју књигу *Дробњаџи, племе у Херцеговини*, произлази да је војвода Лаока, кога помиње у *Грађи за Горњу Морачу*, припадао племену Козлина, а о томе племену опширније пише у одјелку поменуте књиге *Исељене породице из Дробњака (Дробњаџи, племе у Херцеговини, Београд, 1930, стр. 236 – 240)*.

Козлине су, каже Лубурић, по народном предању, од племена Новљана, “које се у време досељавања Срба на Балкан доселило у Босну и привремено населило у околини Травника, а мало касније прешло у Херцеговину (коју Херцеговину?, Д. Ј.) и настанило на бањској висоравни. Одатле Новљани у друштву још неких српских племена потисну староседелачко становништво Тари и извору Мораче, а на југ Подгорици и освојену територију поделе међу собом и населе. Тада Новљанима припадне пространо земљиште, које је захватало племена Бањане и Дробњак у данашњим границама, а поред тога и део Корјенића, Пиве, Горње Мораче, Никшићких Рудина и велики део Никшичког Поља”.

Козлине су се, дакле, преноси Лубурић народну предају, доселили у Дробњак “у време његовог насељавања”, “и у то доба била је то знатна и једна од четири познате главарске породице у Дробњаку”. А то је било “у другој половини VII или у првој половини VIII в., што нигдје, наравно, није записано, али је то вријеме “насељавања Дробњака” Лубурић одредио по властитом рачунању.

Тада је, међутим, на том простору живјело велико старословенско племе Матаруге, и, такође по народном предању, краљ тог племена звао се Сумор. Козлине су их, “у друштву још неких српских племена”, побиједили у низу битака и заузели њихове територије од Вележи до Оногшта и од старе *Президе*, “која је некада делила Зету од Херцеговине”, до ријеке Мораче.

Лубурић редовно употребљава географски појам *Херцеговина*, који у том времену не постоји. За Козлине каже да се одржало “уопштено народно предање” да су “војводска породица”, што није карактеристично за тек досељене Србе, што је карактеристично за номадска, сточарска племена. из времена Црнојевића. Црнојевићи су имали једину главарску титулу – војвода.

Управо Козлине на челу са својим баном, записао је Лубурић, однијеле су знатну побједу у бици против Бугара 1002. г. Лубурић мисли да је то била војска цара Самуила и каже да се о томе говори у *Љетопису попа Дукљанина*. У *Љетопису* се одиста говори о походу цара Самуила на Дукљу и о заробљавању дукљанског краља Владимира, али се не помиње никаква побједа Дробњака у бици са Бугарима. У *Љетопису* (превод Славка Мијушковића, Београд, 1988, стр. 126) каже се у вези с тим о Самуилу:

“Затим цар, покренувши војску, дуго времена нападаше Улцињ, али га никако није могао заузети. Одатле гњеван одступи, те поче рушити, палити и плијенити читаву Далмацију; градове, пак, Котор и Дубровник запали, а села и читаву покрајину тако опустоши да је изгледало да је земља остала без становника. Овако пустошећи како приморске тако и брдске области, цар пређе све до Задра, а затим се кроз Босну и Рашку врати у своје мјесто”.

Да ли је том приликом неки одред бугарске војске допро и до Дробњака и добио батине, у историјском смислу је неизвјесно. Али народно предање памти и податак који каже да је управо тај козлински бан “с кнезом Вуловићем” и “с помоћу светог краља Владимира подигао манастир Бијелу”. Не каже се да ли је то било прије или послје Самуиловог похода, али податак је, ако је историјски тачан, важан, јер недвосмислено свједочи чињеницу да су ти крајеви, па, наравно, и Морача, и све до ушћа Пиве и Таре, до Дрине и Лима, били у Владимировој држави Дукљи, а многи историчари се убише доказујући како су то територије тзв. Истрочне Херцеговине.

Овај продор у Дробњак могао би да се односи на упад Бугара у ове крајеве у вријеме краља Уроша I када су опустошили Полимље и манастир св. Петра на Лиму, којом приликом “узеше ризницу и црквене сасуде и златопечатану хрисовуљу”, коју је био манастиру дао Стефан Првовјенчани са св. Савом.

Што се тиче Горње Мораче, Лубурић је и у *Грађи за Горњу Морачу* и у својој књизи *Дробњаци, племе у Херцеговини*, забиљежио предања да су Козлине “стале у Горњу Морачу” и да је од њих било 12 војвода. Он мисли да Горња Морача у вријеме првих козлинских војвода није била насељена, али се, каже, “не зна када су се и због чега доселили ту из Дробњака”, али се памти “да су стали у Пољу”. Сви су, каже, били “силни” и “Патријарх им је дозволио да са копља једу нафору”. У једно вријеме била су, каже, истовремено два брата и оба су били војводе. “Старији је имао кулу под Градцем, а млађи код Потока”. Тај млађи је био посљедњи и звао се Лаока. Старији се звао Балорда. Лаока се некуд одселио послје упада неког Шаовић паше из околине Бијелог Поља, који је попалио Горњу Морачу и поробио дио народа који није на вријеме избјегао у Семољ. Када је паша отишао и преостали дио народа се повратио из семољске шуме, Лаока је отишао у Манастир и “потписао му козлинске земље у Морачи”, а остала је његова хрома сестра, којој је дао мало земље. Она се касније удала за неког Дуловића од кога су “тамошњи Драговићи, и од тада има њихове земље између манастирске”.

Лубурић није никако могао утврдити када је то било, али претпоставља да је војвода Лаока, посљедњи козлински војвода, “живио између 1574. и 1597. или између 1615. и 1639. г.” Он ту претпоставку заснива на томе да је 1574. г. запустјели Манастир обновљен, а 70 година прије обнове “није било никога у манастиру нити се у њему служило, па према томе нико му није могао ништа приложити или потписати”.

Предање, које је Лубурић записао у *Горњој Морачи*, видјели смо да говори о томе како су козлинске војводе примале нафору с копља, и тачно запажа, и та запажања илуструје примјерима, да су на тај “ричуал” свјештенике приморавали осигурати ратници као, на примјер, никшићки војвода Дракула из Требјесе у XVII в. или као војводе кнеза Лазара уочи пропасти српске државе на Косову 1389. г., када су, како у народној пјесми стоји, на коњима у цркву улазили, на коњима нафору примали и папазине (попове) тукли при том љутим троструким камцијама.

Народно предање за Козлине тако нешто не каже, оно тврди да су они за примање нафоре са копаља имали допуштење патријарха и да нијесу примали од свјештеника само нафору с копаља него и благослове.

Овдје не можемо да се бавимо многим нелогичностима садржаним у предањима која је Лубурић записао, али само ради примјера указујемо на то да он каже како је посљедњи козлински војвода Лаока живио или између 1574. и 1597. или између 1615. и 1639. г., а у *Грађи за Горњу Морачу* (лист 276) наводи предање: “Стоја Козлинска остане иза фамилије, која се разбјежала, и умрла је у дубокој старости око 1800. год.” Стоја је, дакле, она хрома сестра војводе Лаоке,

па када би било тачно да је он живио како је горе наведено, морала би имати око 1800. г., када је умрла, више од 160 година!

Лубурић помиње и Мацуре. Били су, каже, “православне”. “За велике гробнице веле да су мацурске. Мисле да су били крупни људи. У једном гробу у Бојићима под великом плочом нашли су костур наопако укопан – глава окренута западу. Према српском наопако.” (*Грађа*, лист 346).

Мацуре се сматрају влашким (несловенским) родом и тврди се да су живјели на територији Г. Мораче, Роваца и Братоножића. Познато је њихово братство Пине. Име су, тврди се, добили по латинској ријечи маззаре, што значи бити се, тући (“Бију се као Мацуре”).

За Матаруге се тврди да је поромањено илирско племе, дио Влаха, сродници Шпања, народ сточара, као и њихов племенски огранак Кричи. Насељавали су *паине* (испашне) висоравни на подручју Дурмитора, Волујака, Голије, Сомине и Пустог лисца. Било их је и у Кривошијама, Грахову, Корјенићима, Рудинама и Никшићкој жупи, гдје их је затекло старосрпско (!) племе Риђани које се с њима мијешало, спајало и стапало. Нови досељеници, који су се повлачили испред Османлија са Косова, из Метохије, Старе Србије, од Скадра, из Босне и других крајева, нијесу их трпјели као ни друге старосједиоце, не само поромањене Илире (Влахе), него ни оне словенског поријекла.

У овоме што је преузето из текстова о Матаругама, Власима, Илирима, Кричима, садржан је низ нелогичности. Прво, о каквим сад “старим српским племенима” је ријеч? Друго, каква досељавања са свих могућих страна, и гдје? Гдје би стао толики народ досељенички? Историјски то је сасвим другачије. Та помјерања становништва послје продора Османлија нијесу ни у овом правцу ни у приближном обиму, који се жели дочарати, текла како се овдје тврди. С друге стране каже се да ти досељеници нијесу трпјели чак ни старосједиоце “словенског поријекла”. Све је то историјски неозбиљно.

В. Ћоровић, међутим, каже: “Матаруге су очевидно несловенског поријекла”. Он до тог “очевидног” закључка долази јер је “међу Арнаутима позната моћна породица Матаруге, која се помиње од XIII вијека; племе Матаруге помиње се чешће у XIV вијеку (у сачуваним архивским списима); име њихово налази се још у месним називима, као што су позната бања Матаруге код Краљева или село Матаруге на стонском полуострву”.

Јесу ли ово аргументи да би се закључило како Матаруге нијесу словенског поријекла?

Ови аргументи увјеравају у супротно!

Матаруге као предсловенске становнике у сјеверозападној и сјеверној Црној Гори и Херцеговини види и др Ђурђица Петровић (*Матаруге у касном средњем веку*, Гласник Цетињских музеја, X књига, том X, Цетиње, 1977). Она пише да се Матаруге у предањима, која су забиљежили етнологи, помињу као “силан народ”, “стари народ”, “старији свијет”, чак као “најстарије становништво Херцеговине”, као “дивљаци понекад” “који су сменили дотадашње најстарије становништво Шпање”.

Опет у неким мутним и безубим “народним предањима” видимо их придодате Кричима, “као дио њиховог племена”, у другим митологијама народним они су Мацуре.

О постојању Матаруга постоје и важни документи. Најважније су билешке у дубровачком и которском архиву. У дубровачком архиву има 11 докумената у којима се помињу Матаруге од 1318. до 1398. г. У которском архиву има 6 докумената са 2 директна податка.

Ево из тих билежака имена и патронимичких презимена Матаруга. Изричито се означава у поменутих текстовима да је о њима ријеч: Билко Никојевић (отац

Никоје), Бијелоје Богдановић (отац Богдан), Богавче Десимировић (отац Десимир), Будош Мирковић (отац Мирко). Витоје Костадинић (отац Костадин), Вукота Стојковић (отац Стојко), Петко Тврдојевић (отац Тврдоје), Радослав Богутовић (отац Богут) и тд.

По овоме сви су Словени - Матаруге! Поготову ако убиједимо себе да су и ово имена Матаруга: Петижив, Строислав Поповић, Милан Строиславић, Добравој, Његован и сл.

Ауторка поменутог текста каже: “Као што се види из пописа личних имена Матаруга, то су претежно словенска имена, али има их и романског, грчког, старохришћанског порекла, као и таквих која се срећу код Влаха у источној Херцеговини: Кучман, Кунаљ, а чије порекло може да се ‘различно тумачи’”. И даље: “Већина од наведених имена среће се у средњем веку у градовима на обали, у Албанији, као и у копненом словенском залеђу. Тако, нпр. Владоје, први поменути Матаруг у дубровачкој грађи, има словенско име, а тако се звао и предак албанске породице Бланишти”.

И мој отац се звао Урош, али није био Мађар, јер је име Урош, кажу, мађарског поријекла.

Ова ауторка, најзад, сматра да лична имена Матаруга у которским и дубровачким архивским књигама “не би могла да послуже као показатељ да ли су Матаруге XIV в. били већ Словени, или делимично словенизирани, или то нису били”.

Давање личних имена, међутим, није била ствар моде и контаката, преузимања туђих имена и сл. Давање личних имена има везе с психологијом народа, племена, родова, појединаца, то је и ствар традиције и њених вриједности. Словени се препознају по словенским именима, Татари по татарским, Кинези по Кинеским! Са великом симболиком давања имена не смију се мијешати нонсенси модерних материјалистичких рок-ен култура.

Посебно то: откуд наједном, тек од XIV в., толике Матаруге, толики Кричи, силне Мацуре, небројени Власи? Гдје су били до тада? Шта је са хиљадама, десетинама и стотинама хиљада Словена, који су ту хиљаду година прије нове ере, који се и тада и после боре у римско-ромејским легијама, поправљају границе царства, збацују и уздижу августе и императоре, из чијих редова је бар четвртина ромејских царева, који ту рагују и чије породице ту пребивају? Шта је с њима? Са Скито-Сарматима-Словенима, који са својим императорским легијама одлазе са Илирикума и насељавају се свуда и по Малој Азији, Сирији, Палестини, Сицилији и јужној Италији, на сјеверу Африке и у Шпанију? Шта је с њима? Гдје они живе и напасају своја стада? Гдје ору земљу и сију раж? Да ми ту нешто не брамо: старословенска, сјеверноалбанска и приморскоалбанска племена називамо арбанашким, а онда их поново словенизујемо! Има нешто труло у таквој историографији!

Матаруге, Кричи, Мацуре, Балорде, Козлине, и друге скупине које се овдје помињу, све су то словенска племена, а најбољи доказ је, поред осталог, то што су родоначелници и Бањана, и Пивљана, и Дробњака, и Никшићана, и једног дијела Доњоморачана и Ровчана, и Братоножића и Пипера и Бјелопавлића, и других црногорских и брдских племена, преживјела имена старословенских родова, ако не оних скитско-сарматских оно непорециво оних досељених и досељаваних међу своје словенске сроднике после великих помјерања у III и IV в., а посебно од почетка V в. у вријеме великих помјерања народносних скупина и племена.

По М. Шуфлају, кога цитира Ђ. Петровић, Матаруге XIV в. имале су “јаку натруху албанске крви”, а то би значило да су потомци неког албанског сточара, чак краља Сумора, за кога “народно предање” каже да је погинуо у Пиви, који су,

множећи се као зечеви, брзо населили све просторе од Скадра до Оногошта, Билеће, Дубровника, Котора, Стона, па и велике просторе у Босни (око Приједора и у Височкој нахији), око Краљева и даље, а у саставу пријепољског кадилука, по дефтеру из 1477. г., уписана је и нахија Матаруге са 3 катуна, 97 кућа и 10 кућа неожењених катуњана, а тако је било и почетком XVIII в.

Петар Шобајић у свом етнолошком спису *Корјенићи* преноси “народно предање” у коме се “сачувало” памћење о Матаругама као народу којег је “као на гори листа”. Стари Корјенићи су говорили да су преци Матаруга, били “од паметивијека Срби” и да су “оданде ишли у бој на Косово, и тамо испогибали”.

И Крича је, колико се види из предања и приповиједања, било “ко на гори листа”. Они су, недовољено, старо словенско племе које се из свог словенског царства, из Велике Скитије с оне стране Дунава, спустило на Илирикум и станило баш у овим крајевима, у Горњој Морачи, у Дробњаку, око Црног језера, по дурмиторским висоравнима, све до Таре и Лима. Има их, напросто, свуда. Заузимају су, када су у питању области Дукље и Зете, неке крајеве у зетској равници. Главна станишта су им била планина Сињајвина, Језера и Шаранци. Њихово средиште, када се ради о онима који су живјели у овој области, била су Комини код данашњих Пљеваља. Ту је био и муниципални град у коме су нађени предмети хеленско-римске израде и у истим великим гробницама двије врсте начина сахрањивања – и кремација и хумке. Кричи, то је Доњи Колашин. Краљ Стефан Урош у повељи из 1260. г. каже да је граница са Кричима на десној обали Таре, код села Посећења. Дробњаци имају више прича о сукобима и бојевима са Кричима, који су се бранили. Они су им, тврде, убили војводу Вуичковића на Пољани испод Дурмитора. Тамо је стајао и камени споменик с уклесаним мачем и копљем – војводским симболима. Управо, то је типичан примјер насиља новодосељеника на старосједиоце, Дробњака на Криче. Дробњаци су дошли из Никшићког поља. Привукле су их шумовите и испашом богате планинске површине Сињајвине и околних планина. Они су их отели Кричима.

А Власи? Ко су они? Власи је словенски назив за Романи. А ко су Романи? То су романизована племена која су живјела на источним територијама римске државе. Романа, у овом, случају Влаха, вјероватно је у неком броју било по планинама, по вишим мјестима, бавили су се сточарством, њихова организација називала се катуни, катуни су били изван жупа које су сачињавала села у којима је живјело земљорадничко становништво, касније долази до стапања, симбиозе, словенизације и тд.

У неким се историјским текстовима каже да је до расељавања дакотрачких Романа, које су романизовали Римљани, дошло по готово свим територијама на Балкану у V в. То се догађало пред најездом Словена, који су, потискивани Татарима и Хунима прешли Дунав и населили бившу римску, тада ромејску, провинцију Дакију. Остаци тих поромањених дакотрачана, сад већ углавном словенизираних, јесу Власи. У почетку то има неке елементе етничитета, али убрзо то је синоним за све становнике свих провинција на Балкану који се баве сточарском привредом. Влаха значи сточар.

У старој српској и хрватској литератури власи су номади, пастири без обзира на припадност “народносним скупинама”, касније и вјери. У млетачко и турско доба Влаха је словенски досељеник источног обреда. Млечани византијску сложеницу *мауровлахос* преузимају као *морлаццо* и под тим именом подразумевају словенско становништво које се са турских територија пресељава на њихове територије. “Дубровчани су племена код Требиња, Љубиња, Гацког; Зубце, Бањане, Никшиће, Дробњаке и друге рачунали у Влахе”, каже Јиречек (*Историја Срба, I*, стр. 37).

Каже се да су њихови називи Дурмитор, Тара, Пива, Зета, Ловћен, Виситор и тд. Сви траже у тим називима неку лингвистичку спону у језицима других народа, нико и не покушава да те споне тражи у старом словенском језику и његовим локалним и племенским варијантама. Испада, по тим лингвистичко-језичким истраживањима да је и назив Црна Гора од “илирске” ријечи која значи црвена, што су све пукe произвољности и покушаји да се словенски називи и имена компромитују као несловенски! Сасвим је разумно поставити питање: зашто би Словени од, на примјер, малобројних у великом етничком корпусу Словена, етничких Влаха, којих је било, узимали имена лична или географска? Јесу ли словенска племена у Тракији, пошто су их покорили Бугари, тј. Татари, давали татарске ознаке топонимима и татарска имена својој дјечи? Не, нити су Дукљани и Зећани у Диоклитији давали имена етничких Влаха. Ствари у том погледу одвијале су се управо обрнуто.

Власи, не етнички него уопште – сточари, као посебна привредна организација, са свим својим специфичностима, покоравали су се дукљанским и рашким владарима до доласка Турака, али с доласком Турака они се повезују с њима, добијају значајне повластице и постају “необуздани и насилници”.

Нама се чини да многи историчари и у овом примјеру ствари виде у наopakим огледалима. Њима се привиђа да је Балкан просто преплављен некаквим Илирима и Власима, да ту готово и нема Словена, а ако их има, онда су то – Срби и Хрвати! Ромејске хронике и историчари од тада све до нашег времена пишу о Србима у сјеверној Албанији, о Хрватима у Дукљи. Међутим, једино је историјски вјеродостојно: и сјеверну Албанију и Дукљу од самих почетака насељавала су старословенска племена. Када је ријеч о појму *власи* (*Власи*), о распрострањености тога појма за вријеме турске управе, која све сточаре у својим европским провинцијама назива власима, сточарима, пастирима, што они и јесу, овај појам готово да има исту релацију као и појам *скити* (*Скити*), како су, то смо напријед видјели, грчки историчари од Херодота надаље, називали све словенске племенске скупине. У крајњој релацији, Римљани нијесу побиједили у Дакији никакве Влахе него Дачане.

Владимир Ђоровић каже да ни у најстаријим временима сточари нијесу били само романски Власи, него и Словени (*Прошлост Херцеговине*, стр. 871). Аутор историје крсташких ратова, Вилхелм Тирски (XII в.) каже: “да су Срби само планински и пастирски народ без земљорадње”. У првој половини XIII в. у повељама под појмом Власи подразумијевао се једним дијелом романски народ у приморским градовима, а другим дијелом планински Румуни, док се под појмом Срби подразумијеваало словенско сеоско становништво. У познатој *Жичкој повељи* (око 1220. г.) пастири су власи, а тежаци земљорадици, а тако стоји и у Душановом *Законику*. У XIV в. законски је било забрањено ступање сељака у пастире (Јиречек: *Историја*, I, стр. 95 – 97).

Горња Морача је у турском дефтеру 1477. уписана као “влашка нахија”. Сточарска. Нахија сточара. Не некаквих етничких Влаха.

Петар Скок (*Из румунске литературе о балканским Власима*, Гласник СНД, III, Београд, стр. 307) каже да је и манастир Морача имао Влахе на својим посједима. Наравно да је имао влахе сточаре, а не Влахе. Манастир је, разумије се, имао своја стада и та је стада неко морао чувати по Сињајвини. Ко? Пастири, сточари, јер земљорадници обрађују земљу, а монаси у манастиру обављају црквене послове и не скачу за козама и јарчевима по Лоли и Градиштима. Познат је, из предања и записа тих предања, Никша, који се обогатио као сточар. Његова је, тврде, била планина Луковица. Мени се намеће питање: ко је био Никша – Влах или влах? Етнички Роман или словенски сточар? Је ли ово етничко влашко или старо словенско име? Многи тврде да је етничко влашко. као и Богдан, Радул и сл.

Откуд, ако је тако, у далекој Пољској име Богдан? Чије је име Острог? Влашко или словенско? Код Достојевог у *Записима из мртвог дома* помиње се подофицир Острошки, “Пољак, стар шездесетак година”. Мислим да је вријеме да прекинемо с тим заблудама о нашим влашким именима!

Мацуре, које смо споменули и који су били бројни у Горњој Морачи, неки сматрају да су влашко племе. Ти који тако пишу подразумијевају да су Мацуре племе етничких Влаха. То је апсурдно. То је род влаха сточара, пастира. И данас има презиме Мацура. Никшићи су влашко (сточарско) племе које је 1399. г. заузело околину старог Оногшта и саму тврђаву. Њихов племенски назив за основу има име њиховог родоначелника Никше. Турци су име граду, саграђеном на темељима старог словенског Оногшта, дали име – Никшић. Све да су у V в., када су их Словени протјерали из Дакије, Власи и били несловенско племе, одавно би, јер живе међу и бројчано супериорним словенским племенима, постали Словени и од њих се данас баш ни по чему не би разликовали.

Позната је епска пјесма о Влашићу Радулу, Радул-бегу из Каравлашке, који се оженио синовicom Ивана Црнојевића. И Вук Мандушић је поријеклом Влах! О “необузаношћу и насиљима” Влаха пише Сима Ћирковић (*Херцег Стјепан Вукчић Косача и његово доба*, Београд, 1964, стр. 273). Херак је често влашко име. Познат је Херак, кнез нахије Вранеш, која је и названа по племену Вранешци. И Недим Филиповић пише да су Власи били лојални Турцима и да су их Турци због тога радо постављали за војводе и кнежеве (Н. Филиповић: *Власи и успостава тимарских система у Херцеговини*, Годишњак АНУ БиХ, XII, Сарајево, 1977, стр. 122, 150). Он наводи и примјере: титуле кнезова Милике и Стјепана су “продукт родовско-катунске организације Влаха као слободних сељака јер се јавља влашки старјешински слој катунара (кнезова, војвода), као и ратнички слој”. Филиповић све трпа у један кош – Влахе “слободне сељаке”, Влахе “слој катунара (кнезова, војвода)”, Влахе као “ратнички слој”.

И Жарко Шћепановић се бави питањем Влаха. Он такође тврди да су Вранешци преко својих старјешина сарађивали са Турцима, јер су се осјећали угрожени на својој територији. Ступањем у турску службу (организацију власти и управе) добијају одређене привилегије (Ж. Шћепановић: *Средње Полимље и Потарје*. Титоград, 1979, стр. 72).

Владика Василије Петровић у два наврата пише изванредним млетачким провидурима, 1748. Винћенцу Грити, 1756. г. Ђустину Болду, и жали се на Ивана Влаха “от Никшићах”, који му не враћа дуг у динарима и за крст, него још клевете и њега и његово “отчество”.

“Имајући у виду све ове податке може се са доста сигурности тврдити да су преци бројних породица и братстава у Црној Гори, Херцеговини, Далмацији и Албанији влашког, односно романског поријекла, али су током вјекова живјели и радили са Словенима. Мијешајући се са њима били су словенизирани и остајући тако дио тих народа – црногорског, хрватског, српског... Уосталом то потврђују бројни топоними, који су се задржали до данас на простору поменутих територија”, каже Божидар Шекуларац (*Документарни и наративни подаци о Власима у Црној Гори*, Матица, лето/јесен 2011, Подгорица, стр. 268).

Је ли све ово довољно да се каже: Власи су народ романског поријекла? И је ли уопште могуће рећи за Влахе да су “народ романског поријекла”? *Они су романизовани*. Дакле, нијесу народ романског поријекла! Шта су били прије Октавијановог изласка на Понт? Шта све то, дакле, значи? У суштини – ништа од свега овога не рјешава проблем ко су били, прије него што су романизовани, Власи? Ко су уопште етнички Власи?

“У новије време, када су етнографске разлике већ одавно избрисане, називају варошани и далматински острвљани свакога сељака и пастира на копну словенски

Влах, Италијани Морлаццо, док се у Хрватској под Власима разумеју православни”, тврди Јиречек (*Историја Срба, I*, стр. 86-87).

Позната је тврдња историчара и етнолога да су Словени који су долазили на Балкан долазили као ратници прије свега, и као земљорадници, али они су били и сточари. Претходно смо видјели шта о Словенима пишу римски и ромејски историчари, хроничари и други. Неки од њих истичу њихово богатство у просу и у – броју животиња и количини меса којим су располагали. Наши историци имају невјеровастну потребу да замућују ствари. А зна се - земљорадничка организација је била основна, али је опскурно чак и замислити да је била једина, искључива код обиља могућности за сточарство.

Феудалну земљорадничку организацију код Словена које затичу на Балкану, и жупу као њен територијални израз, разбијају турске феудалне форме, отимајући им, прије свега, све плодније и боље површине за обраду, на шта је један дио словенског становништва приморан да прелази, уз већ постојећи дио, на нов начин привредног дјеловања и организовања – на сточарску привреду, на ону организациону и привредну форму која је, дакле, од првих досељавања Словена њима била позната – катунску, боље рећи *скитску – номадску*, организацију, која се, недовољно истражена, проучена, назива и, такође често без основа, сматра искључиво влашком (у етничком смислу влашком) привредном и родовском организацијом. Таква схватања доводе до тога да се, када се каже *катунска* мисли готово искључиво *влашка* (у етничком смислу), што је нонсенс, јер већински етнички састав становништва катуна је словенски, а не влашки, а најбољи начин да се то схвати треба видјети у чињеници да се то словенско *влашко*, то јест *сточарско, скитско и номадско*, становништво поново, с јачањем борбе против отоманства, враћа ранијим својим организационим формама (земљорадњи), које омогућавају развој братстава и племена. Тако су настала сва црногорско-брђанска племена. Она су прошла кроз једну фазу трансформације – последице неуспјеха турског феудалног система – словенски родови и братства оживљавају стару словенску земљорадничко-сточарску организацију, а у друштвеном погледу – племенску.

У крајњем закључку о власима може да стоји ово: Од досељења великих словенских група и племена на скитско-сарматску-словенски Илирикум и у Краљевство Словена појам *влах* није етнички појам, већ појам који означава мањинско словенизирано етничко влашко становништво измијешано са етничким већинским старословенским и словенским становништвом.

Нарочито се мора водити рачуна о чињеници да су турска освајања балканског словенског територија уништила средњовјековно словенско друштво, средњовјековну словенску балканаску организацију, наједном је нестало племства, властелинства, нестало је законитости, нестало је класа и разлика, читав народ је изједначен, претворен у пук, у ските, номаде, у *сточаре*. Биће потребно да прође пуно деценија док се у том народу поново не догоди пуна свијест о себи, о својој историјској величини у прошлости, превасходно национално-ослободилачка свијест. Док до народа не допру ријечи славног Мавра Орбина о дукљанској земљи, о Дукљи и Зети, о Краљевству Словена чије су границе “у стара времена биле на висовима Великих Алпа” (Орбин: *Краљевство Словена*, стр. 70).

Турска освајања, пад под турску управу, није уништио дух Дукљана. Они су на почетку успјели да се изборе за један вид самоуправе, самоуправне самосталности, за једну врсту слободног живота у планинама, и та свијест их је чинила будним, и у стварном и у метафизичком смислу те ријечи, усправним, спремним да због очувања те свијести и будности поднесу највеће жртве, да се суоче са страшном пријетњом геноцида. Ако је ватра на огњишту била угашена, тињала је искра у пепелу. “Удар нађе искру у камену”, каже Његош.

И Клименти су, по предањима, некада живјели у Морачи, Кучима и Васојевићима. Данас су албанско племе. Али “према њиховој традицији, забиљеженој још 1685. г. (August Theiner – *Vetera monumenta Slavonum Mezzidionalium historian illustrantia, II, Zagrabiae, 1875*), у редакцији Петра Богдани, прво барског, потом скопског надбискупа, сачуваној до данас (Huacinthe Hacgurad: *Historie et description de la Haute Albanie ou Guegarie, Paris, 1863, стр. 178 - 180*), словенског је порекла. Као племе млађе је старином него сва друга око њега (У списку племена Горње Зете, која се спомиње у уговору закљученом између Млетачке Републике, с једне, и Стевана Црнојевића, господара Зете, и тих племена, с друге стране, од 6. септембра 1455. год. не спомињу се Клименти, док су ту сви њихови каснији суседи: Кучи, Груде, Хоти и Бјелопавлићи. (Ivannes Šafarick, *Aeta Archivi Veneti, Belgradi, 1862, II, 457.* - у пор. *I libri Commemorativi della Repubblica di Venezia, Registri, tomo V, Venezia, 1901, 125 – 126*). Почетак њиховог живота везује се за живот једнога претка, који се тамо доселио са горњег тока реке Мораче, оженио се из племена Куча и имао сина Климента, чији су потомци засновали два села са словенским називима, од кога племе носи име Клименте (Aug. Theiner, *Op. Cit.*; I. c; H. Hecguard, I, c).

Народно предање, које је забиљежио А. Лубурић (*Грађа о Горњој Морачи*, лист 9), гласи: “Дуловићи су из Седлара (?) из С (?) из шуме Поповске. Дођу три брата. Један се насели у Сврке и од њега су Пековићи, а други у Горњу Трновицу, трећи проклима у Клименте и они су од њега”.

Јован Томић у свом раду *О Арнаутима у старој Србији и Санџаку* (Београд, 1913, стр. 63 - 64) као и Милић Ф. Петровић, којег Томић цитира, имају чврсте доказе да су Клименти били словенско племе у Горњој Морачи. Њих су Турци због отпора турској власти, сталног хајдуковања и непослушности, преселили у Епају код Скадра, гдје су се покатоличили и албанизирали. Један од тих горњо-морачких Климената породило је, каже Томић, синове и настанио се у мјесту Сеоце. Наравно, био је православне вјере, али његови синови су у Сеоцу потпали под јак утицај скадарских мисионара, који су их из почетка учили да се не супростављају ни православлу ни муслиманству, већ да, католички стрпљиво, подносе и једне и друге када је то потребно. Дружили су се с осталим католицима у том крају, који је био поарбанашен, па су и они својој дјечи давали албанска имена, као и локалитетима на којима су живјели. Најзад су успјели да одатле протјерају не само православно словенско племе и католичко (мада поарбанашено) становништво.

Били су овејани пљачкаши, изузетно сурови. Ишли су до Плава и Гусиња, који су тада били настањени православним Србима, потом даље – до Пећи, гдје су и српског патријарха приморали да им годишње даје 70 дуката. Пљачкашке походе су наставили, сада већ до Скопља, а убрзо чак до Пловдива. Ишли су организовани у чете на коњима. Дечане су плијенили 1645. г., 1651. били су у војсци Али-паше Ченгића која је опседала Котор, 1685. помагали су скадарском санџак-бегу Сулејману Бушатлији да разбије Црногорце на Вртијељци, где је погинуо чувени ускок Бајо Пивљанин, 1692. помагали су том истом Бушатлији да отме Цетиње од удружених Црногораца и Млечана и да га опљачка и спали. Салих Селимовић (*Клименти и Кучи на Пештерској висоравни*, Београд, 1998) каже да су тим својим пљачкама, отмицама и злочинствима дојадрили и самом скадарском везиру Худаверди-паши Махмутбеговићу, који је имао толерантан став према свим племенима у свом санџаку, па је Клименте око 1700. г., који су живјели у Епаји код Скадра, преселили на опустјелу Пештерску висораван, гдје се један дио њих, можда већи, исламизовао, а други дио вратио у Куче.

У десетинама хиљада примјерака уџбеника историје за основне, средње и разне друге школе и факултете, аутори тих књига су нас увјеравали да су Клименти

познато албанско племе, чак су у то повјеровали и они, а очито је да је њихово поријекло словенско, да је то један од бројних старословенских родова који је дошао на ове просторе, борио се, опстајао, трајао, док га, најзад, новодосељеници нијесу натјерали да се покатоличи, затим исламизује и поарбанаша. Колико се таквих родова и мањих племенских група, досељених прије, као и после Срба и Хрвата, у вријеме Гота, Хуна, Авара, али и прије њих, не само са сјевера, него и са истока, пороманило, хеленизовало покатоличило, поарбанашило!

Ниједан већи народ у Европи није у историјској прошлости имао толико сукоба, борбе, великих, али и трагичних тренутака од Словена. Права је штета што нијесу имали своје писаре, као египатски фараони, као сумерско-акадски краљеви, као атински Грци, као Римљани и Ромеји. Колике су размјере те штете видимо по томе што знамо врло мало о нашем словенском животу прије Месије, а ни много вјекова после, па је и наш средњовјековни период у густој измаглици по којој тумарају историчари од владике Василија Петровића до данас. Ми нагађамо ко су Мацуре, Власи, и власи, Кричи, Клименти, Груде, Матагужи, Доклеати, Лабрати... и не схватамо да су и византијски и римски историчари чинили све да се словенско име преиначи, искриви, да словенску расу растури и онемогуће у заједничком дјеловању. Ствари нам неће бити много јасније ни када погледамо турски дефтер вилајета Херсек из 1477. г.

IV

У турској царевини су постојале двије врсте дефтера (пописа) у које су уношени подаци који садрже драгоцену грађу за проучавање готово свих важнијих друштвених, привредних, етничких и других процеса и кретања у подручјима на које се дефтери односе.

Дефтери са детаљним пописом насеља, мезри (мезра – напуштено или расељено село; зиратно земљиште), земина, чифлука (читлук, чифлук – комплекс обрадивог земљишта, имање, посјед за издржавање), катуна, пореских обвезника и прецизно унесеним износом дажбина зову се *мурсал дефтери*, поименични дефтетри, а дефтери који садрже попис војничких и других лена, пописе насеља која припадају ленима и сумарне пописе домаћинстава са збиром дажбина, зову се *џимал (муџмел) дефтери* (Бојана Златар: *Босна и Херцеговина у оквирима Османског царства 1463 – 1593*, у зборнику: *Босна и Херцеговина од најстаријих времена до краја Другог свјетског рата*, Сарајево, 1998, стр. 100 – 101).

Први поименични, мурсал дефтер у коме је пописана и Морача сачињен је 7 година по формирању санџака Херсек (16. јануара 1470. г.), који су сачињавале територије три мања кадилука. Завршен је у првој деценији рамазана 882. г., дакле крајем 1477.г. У њега су међу приходима царскога хаса од листа 10 уписани “власи”. Дефтер су превели, снабјели одговарајућим објашњењима и објавили сарајевски историчари: прво Бранислав Ђурђевић у тексту *Нови подаци о најстаријој историји брдских племена* (Историјски записи, год. XII, књ. XVII, св. 1, Титоград, 1969. г.), потом у књизи одабраних радова *Постанак и развој брдских, црногорских и херцеговачких племена* (Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови, књ. 4, Титоград, 1984. г.), и Ахмед Аличић у књизи *Поименични попис санџака вилајета Херцеговина* (Сарајево, 1985. г.).

Попис почиње законским одредбама (*канун-нама*), којима се прописује шта су “власи вилајета Херсек”, који спадају у *царски хас*, дужни да дају на име дажбина у једној календарској години. Канун-нама каже да су дужни да “на дан који је познат под именом Ђурђевдан (Хизир – Иљас)”, дају по једну филурију (дукат) од сваке куће, једну овцу са јагњетом или 12 акчи (аспра, јаспра – турски новац који

се ковао од 1328. г. до краја XVII в.) и једног овна или 15 акчи. На сваких 50 кућа дужни су да дају два овна или 60 акчи и једну чергу (шатор) или 100 акчи. У вријеме војних похода, сваких 10 кућа дужно је да пошаље једног коњаника са опремом који ће учествовати у походу. Од осталих су дажбина “власи” (увијек се мисли сточари) ослобођени. По овом дефтеру свих пореских обавеза били су ослобођени свјештеници манастира Морача, осим, наравно, *нијабета*, тј. глоба за почињене преступе.

Ове дажбине су одговарале дажбинама које су сточари (“власи”) давали и прије турске власти и биле су сличне дажбинама влаха у другим крајевима под турском управом.

По дефтеру власи су подијељени по нахијама, а у оквиру нахија по џематима. Углавном су задржана стара словенска имена жупа и села. Нахија је турска ријеч и значи административна територија, оно што и средњовјековна словенска жупа. Џемат је село, тј. стално насеље. Катун је друго. У овој форми та ријеч означава насеља саграђена од шатора или у виду колиба, савардака, торова и других објеката несталног типа. Он нема својину за разлику од земљорадничке жупе. У вријеме овог турског пописа катун је дио територијалне цјелине једног, горњоморачког, џемата.

Катун је искључиво везан за бављење сточарством. Било је и земљорадње, али у другом плану. У та привремена боравишта издизало се из сталних (зимских) боравишта. Стална боравишта су се звала села. Село је основна организациона јединица неке друштвене заједнице, а не катун. Катунска организација, у основи, произлази из сеоске, земљорадничке. Катун се напушта у одређено доба године, село не. Чак и послје великих разура, ништења, пљачки, паљевина, преостало становништво се враћа из збјегова и пећина и обнавља село. Катун се обнавља тек онда када се стекну услови. То значи када се узгоји довољно стоке за катун – пресељење из села на друго, за стоку и сакупљање сточарских производа, погодније мјесто.

Катуни су постојали и прије доласка Турака. Али с доласком Турака долази до појачане катунизације на територији читаве данашње Црне Горе. Турци по освојеним територијама растјерују народ, који бјежи у планинске и мање приступачне предјеле, организује свој живот у новим условима. Катун је нова форма села, сточарско село, често не само љетно него и зимско боравиште. Уосталом, управо на тим тзв. љетним боравиштима становници побјегли из Зете стварају праве сеоске средине у којима се одржавају старе форме друштвеног уређења, које ће касније довести до стварања племенске организације.

Читав привредни живот словенског становништва у некадашњој Дукљи, тј. Зети се мијења. Земљорадња више није примарна привредна дјелатност, већ сточарство. А то је, дакле, катун и катунарство. Све ово потврђује постојање остатака свјетовних и сакралних објеката и у Горњој Морачи у старим, предне-мањићким временима.

Катуниште је појам који означава мјесто гдје су некада били катуни, мјеста за љетњи боравак.

У сваки џемат турског дефтера уписане су куће са именом домаћина, затим самци, и баштине ако их има. Ово је, очигледно, било вријеме у коме је већ остварено сједињавање средњовјековних катуна и земљорадничких села, или жупа. Ако је некада катун био издвојена категорија и посебан начин живота сточара, који су се често селили и нијесу, дакле, имали сталних пребивалишта, сада ствари стоје другачије, и то овај дефтер показује: катун је само љетње испасиште, мјесто гдје бораве сточари из села и сакупљају мрс, а село је џемат гдје су они џематлије – стални становници тога џемата. Док један дио породице одлази на катун и чува стоку, други дио се у селу бави другим пословима, а то значи и земљорадњом.

Такође стоку немају само катунари, већ и они који су били, или су постали досељавањем и сл., становници постојећих или обновљених зимских боравишта.

Турска одредница “влашка нахија” заснива се на филурији, тзв. турском “влашком порезу” и не значи да су у тој нахији у већини некакви етнички Власи, него само “власи”, а то значи сточари. Положај ових влаха (сточара), наравно због користи коју су од њих имали освајачи, подразумеивао је највећу привилегију која се у корпусу хришћанске раје могла имати у овом дијелу отоманске царевине.

На листу дефтера 146 уписана је нахија Горња Морача. Ради поређења два читања турског текста, паралелно доносимо попис домаћинстава нахије Горња Морача, која је истовремено и нахија и цемат, како је објављено у текстовима Ђурђева и Аличића.

ЂУРЂЕВ

Цемат војводе Радосава
сина Стјепанова
Вукман син Вукче
Радивој син Радоње
Радич син Радоње
Боговац син Богоја
Радоје син Петка
Ђураш син Будисава
Брајко (Бранко?) син Николе
Радман син Брајана
Божидар син Миловца
Радосав син Брајана
Иваниш син Херака (?)
Радосав син Сладоја
Обрад син Вукашина
Влатко (пис. Владко) син попов
Радоња син Прибила
Братко син Радјеље
Димитрије син Радоја
Ратко (пис. Радко) син Радака
Раденко син Радмила
Богдан син Милована
Вукосав син Николе
Радосав син... (нечитљиво)
Радич син Влатка (пис. Ивладко)
Добрац син Влатка (пис. Владко)
Радан син Радосава
Милошко син Братула
Цватко син Добрила
Рајин син Цватка
Вукмир син Стјепана
Милорад син Радосала
Вукац син Радоја
Стјепан син Новака
Бранисав син Добрашина
Ђурица његов брат
Грбач син Дабижива
Милан син Ратка (пис. Радко)

АЛИЧИЋ

Становници – кућни домаћини
Радосав син Степана, војвода
Вукман син Вукице
Радивој син Радоње
Радич син Радоње
Боговац син Богоја
Радоје син Петка
Ђураш син Прибисала
Бранко син Николе
Радман син Брајана
Божидар син Миловца
Радосав син Брајана
Иваш син Карана
Радосав син Сладоја
Обрад син Вукашина
Владко син Попа
Радоња син Прибила
Братко син Радила
Димитриј син Рахоја
Радко син Радака
Раденко син Радмила
Богдан син Милована
Вукосав син Николе
Радосав син Ћимата (?)
Радич син Владка
Добрача син Владка
Радан син Радосава
Милорко син Братула
Цветко син Добрила
Рајан син Цватка
Вукмир син Степана
Милорад син Радосала
Вукач син Рахоја
Стеван син Новака
Бранисав син Добрашина
Ђурица његов брат
Грбач син Дабижива
Милат син Радка

Радосав син Дабижива
Радосав син Ђуришина (?)
Брајин син Витаса
Радосав син Новаков
Радман син Милка
Радјеља син Радмиља
Радич син Радосава
Богован син Милована
Радоња син Богоја
Радоје син Дубравца
Бранко син Радмиља
Паун син Влатка (пис. Владко)
Радосав син Жељана (?)
Радован син Радосала
Твртко (пис. Тврдко) син Вукче

Неверник:
Хлапац (?) син Ненаде

кућа 52 са главом џемата

Радосав син Дабижива
Радосав син Ђураја
Брајан син Витаса
Радосав син Новака
Радман син Милке
Радиља син Радмила
Радич син Радосава
Богован син Милована
Радоња син Богоја
Рахоје син Дубровца
Бранко син Радмила
Пава син Владка
Радосав син Жељана
Радован син Радосала
Тврдко син Вукице

Невјерник:
Хлапац син Ненаде

домова 52

Самци (муцерредан):

Обрад син Богмила
Бранислав син Радмила
Херак син Ђураша
Добрило син Боговца
Милобрад син Петка
Ђуран син Будисава
Ђурђе син Радосава

кућа 7

свега 59

Обрад син Богмила
Бранисав син Радмила
Херак син Ђураша
Добрио син Боговца
Милобрад син Петка
Ђуран син Будисава
Ђурај син Радосава

домова 7

Зимују на мјестима по имену:

Милошевине (данас Милошевине,
североисточно од Старча):

Јелица (?) (или Бјелица, непознато);

Присто(?) (Престо, Бресто или
слично, непознато,

Буква (можда Велика Буква);

Висока (непознато);

Мртвице (не би могле бити на реци
истог имена, јер се она налази
далеко у Ровцима);

Зимују на мјестима по именима:

Милошина (вјероватно данас);
Милошевине

Јелица (непознато);

Бресто (непознато)уколико се,
случајно, не ради о селун Бресин
у опћини Никшић);

Локва (непознато);

Висока (непознато);

Трновица (постоји село
Трновица у опћини Колашин);

Старче (данас постоји);	Старица (данас село Старче у опћини Колашин)
Пуж (или Пош можда данашња Пожња);	Пуж (непознато);
Рашко (данас постоји);	Рашко (данас село у опћини Колашин);
Бистрица (данас Морачка Бистрица);	Бистрица (постоји село Бистрица Морачка у опћини Колашин);
Опалица (можда Уболица (непознато; ако треба читати Убалица биће ваљда Уболац у Бојићима);	Опаљеница (непознато);

а летују (љетују) у местима (мјестима) по имену:

Јаворје (планина изнад Горње Мораче);	Јаворје (непознато);
Костин Дол (од Јаворја у правцу Боана у Ускоцимаподатако Радоја Марковића из Горње Мораче);	Костендол (можда је то заселак Касин До у опћини Колашин);
Старчева Ковачевица (данас Старчев Ковачевац више Старча – податак од Радоја Марковића);	Старчева (непознато уколинијесело Старча у Колашину?) Ковачевица;
Вучева? (Вучје) (Вучева вероватно Вучје) и	Вучево (постоји заселак у селу Плијесну опћини Пљевља. Мислим да то није у питању) и
Рзача (писано: Ризача, данас постоји).	Степрача (непознато).

Код Ђурђева имамо напомену: “Читање није сигурно”. Та несигурност се показује код читања топографских назива, али и личних имена. Неке топографске називе и лична имена Ђурђев и Аличић читају с дозом несигурности и с примјетним разликама, нпр.:

Ђурђев	Аличић
Вукман син Вукче	Вукман син Вукице
Ђураш син Будисава	Ђураш син Прибисала
Иваниш син Херака (?)	Иваш син Карана
Влатко (пис. Владко) син попов	Владко син Попа
Братко син Радјеље	Братко син Радила
Димитрије син Радоја	Димитриј син Рахоја
Радосав син (нечитљиво)	Радосав син Ђимата (?)
Добрац син Влатка (пис. Владко)	Добрача син Владка
Милошко син Братула	Милорко син Братула
Цватко син Добрила	Цветко син Добрила

Рајин син Цватка	Рајан син Цветка
Вукац син Радоја	Вукач син Рахоја
Стјепан син Новака	Стеван син Новака
Милан син Ратка (пис. Радко)	Милат син Радка
Радосав син Ђуршина (?)	Радосав син Ђурађа
Радман син Милка	Радман син Милке
Радјеља син Радмиља	Радиља син Радмила
Паун син Влатка (пис. Владка)	Пава син Владка
Твртко (пис. Тврдко) син Вукче	Тврдко син Вукице
Бранислав син Радмила	Бранисав син Радмила
Ђурђе син Радосава	Ђурађ син Радосава

Поред имена Хлапац, Жељан, Ђуршин и Херак Ђурђев ставља знак питања, јер није сигуран да су то права имена, да су како треба записана. Аличих прихватио имена Хлапац и Жељан, име Ђуршин преводи као Ђурађ, а име Херак као Каран.

Војвода (субаша, катанбаша, церибаша) Радосав Стјепанов (Степанов) узео је, каже Аличих, под тапију “од ранијих беглербегова” (беглер-бег – намјесник највеће турске војно-административне области) сљедеће земље: баштину Вукосава Радуновића са млином, земљиштем и пашњаком, за коју “не знам гдје се налазила”, каже Ђурђев, Ђурашев виноград у Морачи и Ђурашев виноград у Љубовићу. Код Аличиха стоји да је војвода узео “баштину Вукосава Радуновића са млином, виноград Ђураша у Морачи”.

Аличих је категоричан када каже да је војвода Радосав Степанов узео “под тапију” земљишна добра која су овдје набројана, међутим, постојала је и друга могућност: да та земљишна добра припадну војводи Радосаву. Наиме, познато је да су неке влашке (сточарске) војводе добијали читава подручја на коришћење, али под условом да буду лојални турским властима и да становништво које се разбежало поврате на раније насеобине, да ненасељена мјеста населе, а могли су насељавати и оне који су долазили из других крајева, што потврђује долазак родоначелника братства **Јекнића Петра из Зете на подручје Морачке Бистрице баш у вријеме када су ове законске одредбе биле на снази, а важиле су стотинак година од доласка Турака.**

Ове земље војвода Радосав користи (“ужива”, каже Аличих, “држи”, каже Ђурђев) заједно са својим братом Хамзом и особама по имену Обрад и Тодор.

Војвода Радосав има у посједу половину мезре Милошани, а друга половина је у посједу “невјерника” по имену Тврдко, син Вукца. Они дају десетину с ње, каже Аличих. Овдје се Ђурђев и Аличих разликују само у преводу назива посједа – Ђурђев каже Поље Милочани, а Аличих Милошани. Видјели смо да је као “невјерник” уписан код оба аутора само Хлапац, син Ненаде, а оба аутора кажу да се друга половина Поља Милочани или Милошани налази у посједу “невјерника” Тврдка (Твртка), сина Вукца. Пошто овај “невјерник” није уписан у посебну рубрику “Неверник” (“Невјерник” код Аличиха), могло би се закључити да он нема пребивалиште у овом џемату. Међутим, по свој прилици, оба аутора су превидјели грешку у турском попису и нијесу уочили да су “невјерник” Тврдко син Вукца и Твртко (пис. Тврдко) син Вукче (Ђурђев), тј. Тврдко син Вукице (Аличих), који је уписан у главној колони као посљедњи, највјероватније исто лице.

Овдје је неминовно поставити питање: ко су ти “невјерници” који се у овом дефтеру помињу? На то питање нигдје нијесам наишао на некакав сувисли коментар, на неко објашњење, и не знам да ли оно уопште у нашој историјској литератури постоји. Зашто се само уз имена ове двојице уписује назнака

“невјерник”? Уз све друге није дата никаква назнака у вјерском смислу. Зашто уз све остале није, а у случају ове двојице јесте? Сматрам да уз све остале није, јер се подразумијева да су хришћани (помиње се и војводин брат Хамза, али он није становник овог џемата и, друго, јасно је да је он прешао на ислам). Што се тиче Хлапца и Тврдка (Твртка) они су “невјерници” јер не припадају корпусу канонског хришћанства, које су увели Немањићи, нити латинском кодексу, а нијесу ни исламизирани. Они су, по мом скромном мишљењу, припадници *босанске цркве*. Босанска црква никада се није одрекла хришћанства Краљевства Словена, поготову не Хум, тј. Захумље и Травунија. То је (напријед је о томе било говора) варијанта хришћанства позната као манихејство, које се развило у првом периоду хришћанства, из антиохијског хришћанства и персијског гностицизма.

Словенско манихејство најдуже се одржало на поменутом просторима. Послије распада Краљевства Словена Дукља је постепено потпадала под све моћнији утицај латинизма. И Рашку је у знатној мјери био “опсејо” латинизам. Немањин наслједник Стефан (Првовјенчани) једва чека да се ожени Латинком и добије круну и благослов од римског понтефикса. На Босну су насрнули, по наређењима из папских канцеларија, Мађари и латинаши из Италикума и Далмације, која је била у највећој мјери латинизована. Босанско-травунско-захумски манихејци су тврдоглаво одбијали и латинизам и немањићи константинопољски канонизам. Нарочито је била насртљива мађарска католичка ријешеност да искоријени “шизматичку јерес”. Мађарски латинаши служили су се “огњем и мачем”. Истјеривали су босанско манихејство немилосрдно. Они су се на исти начин “борили” и против немањићког православлја. (Западноевропски крсташи, на примјер, у Константинопољу, 1204. г., имали су за сљедбенике источног хришћанства милости мање него за исламисте и јудисте.) Католицизам се опасно приближавао и стаништима босанско-захумских манихејаца у густим шумама и на негостољубивим планинским висоравнима Мајевице, Трескавице, Влашића и сл. Почели су и по Босни да подижу катедрале и цркве које су требале и на тај начин да послуже ширењу култа латинштине.

На челу босанске словенске манихејске цркве био је архиепископ, митрополит, који се звао *дјед*. Ова је црква у народу имала дубоке коријене све до пропасти вазалне државе херцега Стјепана. Неки историчари тврде да је, док је умирао, осим милошевског епископа и латинског бискупа поред одра био и свјештеник босанске цркве, дакле не богумил, сљедбеник бугарске варијанте гностицизма, већ свјештеник манихејског хришћанства Краљевства Словена. Сви они силни стећци су њихова надгробна обиљежја. Не богумилска, патаренска, већ надгробна обиљежја босанских Словена – манихејаца. У њих су урезана имена, писмо и симболи. Имена су чисто словенска. Писмо је словенска ћирилица, језик словенски, симболима су представљени и пагански и ранохришћански култови и сцене из свакодневног живота – чувено манихејско, на стећцима сачувано, не на иконама и зидовима манастира и цркава – *коло смрти*. На жалост, потомци генерација тих који испод камених плоча и громада леже, нијесу учинили ништа да се ово величанствено сакрално култно и културно богатство сачува од пропадања. Само у Шабићима на Мајевици уништено је неколико хиљада стећака. И са оних највећих, у које су знаци писма и симболи били најдубље урезани, кише, вјетрови, олује и општи немар, небрига, која уништава на свој, посебан начин, све је избрисано, расплинуло се, фини прах камена постао је земља...Стари људи су причали да је и по Горњој Морачи и Сињајвини било тих надгробних споменика – стећака.

Настављачи словенског хришћанства у Босни, Захумљу и Травунији, али и даље – до Мораче, градили су скромне црквице од земље, дрвета и сухозида, у којима није било “светих ствари”, икона, у којима су молбе упућиване богу (јер је

он био у свему) – небу, дрвету, плавети, звијездама, невидљивости из које све почиње и у којој све завршава.

Зато су Хлапац и Тврдко (Твртко) “невјерници”. Хришћани, али манихејци, слѣдбеници превалитанско-дукљанског хришћанства.

Из приложеног пописа имена у дефтеру очигледно је да још има доста манихејских словенских имена. То нијесу имена Влага и тзв. илирских племена, већ имена из корпуса имена разних словенских племена и родова. И посљедњи значајни босански краљ звао се Тврдко или Твртко. Али пошто поред њихових имена нема никаквих одредница у смислу оне “невјерник”, то само може да значи једно, а то је да су они напустили босанску цркву и манихејство и приклонили се канонској немањићкој цркви са константинопољским канонима, “светим стварима”, моћима, иконама и др., која је такође жестоко прогонила старо-хришћане којима су пандан старовјерци у Русији.

У вези с овим, а и зато што се сусрећемо с именом Хамза, који је брат војводе нахије Горња Морача Радосава, овдје је добра прилика да се каже нешто о још једном питању. Наиме, муслимански босански историографи одавно тврде, а то је ушло у “слух” и немуслиманским историчарима, да на ислам на просторима бивших балканских склавонија, тј. Краљевства Словена, послје доласка Турака, нијесу прелазили Срби него – богумили.

То није тачно. На ислам су прелазили Словени – манихејци. Никаквих богумила ту није било, нити их могло бити. Ту је живјело чисто словенско становништво манихејског хришћанског опредјељења. Имена на стећцима то недвосмислено свједоче. Али, ако се зна да канонско хришћанство, тзв. “хришћанство јеванђеља”, и константинопољско и понтефикално, тражи од гностика, наравно и манихејаца, да “промијене свијест” о себи, о суштинским дотадашњим стварима свијета и живота од обичних егзистенцијалних потреба и навика до најкрупнијих, оних које се тичу духовног живота, умних релација (треба се само сјетити славних хеленских филозофа чија мишљења хришћанство оспорава, које све чини да их у најдубље пештере заборава сурва и обезнани, такође се треба сјетити да се латинитет сурово борио чак и против тзв. арапских бројева, који су, у ствари, индијски!), ако се, дакле, зна да је манихејство, као варијанта гностицизма, било блиско јудизму и исламу, а то значи вјеровању да је Исус пророк, да је његово васкрсење у складу паганског вјеровања у оживљавање, да су “свете ствари” неприхватљиве у црквеним здањима, а прихватљиве у приватним пребивалиштима, да се неки пагански култови уклапају и живе напоредо са новим итд., а латинизам је, при том, све насртљивији и бескомпромиснији, онда је лако појмити зашто се на овим просторима ислам “догађао” доста једноставно и доста брзо. Многи су прелазак на ислам схватили као бијег од латинизма и повратак у обновљено *прво* хришћанство - (не заборавимо да су први муслимани, јер су прихватили све главне одреднице оба завјета, сматрани, а и сами су на то пристајали, слѣдбеницима нове варијанте, секте хришћанства), оно које је заступао антиохијски патријарх (Антиохија је била и престоница цара Диоклецијана), хиљадугодишње, од првих дана појаве хришћанства, - хришћанство Краљевства Словена. Наравно, ако су уз то, уз ислам, долазиле и неке повластице и олакшице – утолико боље!

За дубље разумијевање овога питања позваћемо у помоћ и нашег нобеловца Ива Андрића. Он, у склопу описа, дефинисања властитог духовног стања, каже: “И у најмањој и најбезначајнијој ствари мени је тешко да кажем нешто о себи. И то не због онога што бих имао да ‘признам’, никако, него због чудне унутарње бојазни да нешто одређено и дефинитивно утврдим, због великог неповерења у свој суд о себи и своју способност да јасно сагледам себе у свету”. А то је оно што

су, каже Андрић, “неки моји критичари и биографи назвали ‘богумилским наслеђем’”.

Андрић не ‘бјежи’ од те констатације својих критичатра и биографа - “Кажем можда, јер су речи ‘богумил’ и ‘богумилски’ употребљаване и у нас и на страни са нејасним и конфузним значењем”, и свему овоме додаје неку врсту покушаја закључка: “Чињеница је да ја потичем из босанске средине у којој се сматрало да у сваком јавном иступању има нечег стидног и недозвољеног”.(Андрић: *Свеске*, Београд, 1981, стр. 307.)

Мислим да је ово сјајан опис богумила и богумилства, тј. словенског манихејства и наших предака који су га испољавали, а неки од нас, трајно наслиједивши те особине, испољавају га на тај начин и данас. Словени манихејци нијесу се узносили својом вјером, нијесу од својих манихејских богова, који су у највећој мјери остали оно што су и били прије ових - стари словенски богови и божанства, с једним главним, врховним богом, прабогом, метафизичким творним почелом, покретачем свега, можда оним чије се име није смјело изговарати, изговарала су се само његова помоћна имена Вен и Словен, нијесу, дакле, од њих тражили и очекивали немогуће, нијесу их обмањивали и злоупотребљавали.

Постоји још једно питање: војвода Радосав узео је на тапију побројане баштине од “ранијих беглербегова”, а за поље (село) Милочани каже се да је у посједу његовом и невјерника Твртка. Ове двије ствари нијесу исто: једно је узети на тапију, друго имати у посједу, посједовати.

Невјерник по имену Хлапац, син Ненаде, има земљу познату под именом Ступ Црковни (Аличих) или Стуб Црковни (Ђурђев). Није лоцирано нити је покушано лоцирати гдје би то могло да се налази. Али, ја се надам да сам то питање ријешило што се може видјети из поглавља 5 у II ди јелу књиге.

Ђурђев наводи да се у посједу Ивана, али није јасно којег Ивана, налазио дио по имену Поље Стубе (иза назива стоји знак питања). Ђурђев даље каже: “Као што се види, Горњоморачани су тада били типични сточари, а њихови катуни су били одмах изнад њихових зимских насеља. Један део катуна им је био у садашњој области Ускока, а зимска станишта су имали и у неким садашњим доњоморачким селима. Војвода Радосав Стјепанов, за кога предање не зна, и неки становници Горње Мораче имали су имања, али највећим делом ван Горње Мораче”. И наставља: “Војвода Радосав је користио признање турске власти да дође до напуштених имања. То је био случај и са другим сточарским главарима којима су Турци приликом свог продирања давали напуштена имања да би признали њихову власт. Добро војводе Радосава у Милочанима уписано је у исти дефтер на листу 27 16 у оквиру нахије Оногошт у којој је уписано 12 празних села. Половина поља (мезре’а) Милочани уписано је на Радосава и његова брата Хамзу, а друга половина на Твртка сина Вукче. У дефтеру из 1469. г. село Милочани имало је 3 куће и 1 самца, а уведено је 175 акчи прихода. Из тога се види да је половину напуштеног села Милочана у Оногошту војвода Радосав добио са братом Хамзом. Са братом Хамзом и још неким људима уживао је и друга имања, од којих за баштину Вукосава Радуновића са млином, земљиштем и пашњацима не знамо гдје се налазила, док је Ђурашев виноград био у Морачи, а Прибилов виноград у селу Љубовићу које је уписано као нахија и кнежина кнеза Херака са седам катуна”.

Када је ријеч о селу Милочани и 12 празних села у нахији Оногошт, и о посједу који тамо има горњоморачки војвода Радосав Стјепанов, у овом дефтеру се наводи: “Узапћено – [Део] од нахије Оногоште”. То је уписано и у старијем босанском дефтеру из 1468/69. г. И у њему је нахија “Оногоште” уписана као “узапћено”, што значи отето. Па ипак је у том босанском дефтеру, који је послужио као узорак за дефтер из 1477. г., уписано свих 12 села, али као насељених.

Уписано је да она дају 3455 акци дажбина. У међувремену је нахију “Оногоште” напао и похарао Иван Црнојевић, који је тада био млетачки вазал и често је нападао Турке и територије које су претходно од њега отели. .

По турским законима војвода Радосав је имао обавезу да село које је добио од Турака насели, дјелимично, могао је празне баштине да насели онима који би долазили и из других крајева и нахија.

Из овога пописа јасно се види да су се у насеља, која су постојала прије турске најезде, која су имала своју жупску територијалну организацију, “спустили” катуни, да је дошло до једне нове земљорадничко-сточарске организације, да је село, бар када је ријеч о Горњој Морачи, поново постало оно што је било у средњовјековној жупи, да су готово сва зимска насеља на истим мјестима на којима су била прије доласка Турака села, да се дио словенског становништва, можда донекле и у симбиотском односу са влашким етничким елементом, постепено поново уклопио у словенску земљорадничко-жупску територијалну организацију и привреду, да је родовска организација на путу да прерасте у братственичку, из чега ће се, такође поступно, формирати лабавија или чвршћа племенска организација, која у морачком племену, у суштини, никада није доживјела потпуно јединство.

На листовима 146 и 15 дефтера уписана је нахија Доња Морача са селима: дијелови села Лијешње, Ибрија, Јасенова и Исвадиуа. Та села су подијелена на цемате: цемат Будисава сина Обрадова (кућа 32 и 3 куће самаца), црква Пиргиште (односи се ваљда на манастир Морачу, каже у фусноти Ђурђев) (кућа 6) и цемат Радосава сина попа Димитрија (кућа 37, самаца 4). Зимују и летују у селима Љуботић, Ђурђевине, Врана, Вруца и Сеоца. Дакле, уписани су по селима без посебних катуна што говори о томе да је ту у првом плану земљорадња као основни словенски начин привређивања. Нема ни војвода ни кнезова.

На листовима 276 и 28 уписана је “влашка нахија Оногошт” (Оногосте). Први цемат Озринићи има 11 кућа, а други – цемат Богића сина Братоја (или Браноја) има 36 кућа и 4 куће самаца.

Ђурђев поставља нека питања у вези са Богићем Бранојевим, али нема одговора ко би то могао да буде. Важније је, међутим, то да постоје значајне разлике између Горње и Доње Мораче. Прво, становници Доње Мораче уписани су у селима у којима и летују и зимују, старјешине цемата нијесу ни војводе ни кнезови, а трећи цемат, за који није јасно зашто је овдје уписан, води се као катун влаха Оногошта. Ђурђев даље закључује да Доња Морача у то вријеме није била организована ни као катун, још мање као племе, што је чудан закључак јер племенског живота у Морачи тада још није било ни у зачетку.

На наредном листу уписана је и нахија Љубовић са 7 катуна и кнезом Хераком, а за нас је интересантно што се као главар другог катуна у нахији “Комарница у Војницима” помиње кнез Радосав Стјепанов. То можда није горњоморачки војвода, али можда јесте, исти војвода је могао бити управитељ хасова санцак-бега у једној или у више нахија у његовом санцаку. Неки историчари тврде да се имена Радосав и Стјепан често срећу код етничких Влаха, али те тврдње не пију воде. Оне ништа не доказују. Етнички Власи нијесу се мијешали са словенским племеном Руси, а код њих је баш често име Стјепан. Зашто би Словени преузимали влашка имена, логичније је хиљаду пута обрнуто - да етнички Власи преузимају бројнија и доминантнија словенска имена. Нијесу се влашили Словени него су се словенизовали Власи! Уосталом, Стефан је библијско име. Словени су модификовали то име на више начина.

Нахија Ровца има 51 кућу и један цемат – цемат кнеза Вуксана за кога се по

предању говори да је онај “легендарни Вуксан” из народне епске пјесме, што је апсурдно, као што је бесмислено и “народно предање” о Никши – чувару тек изграђеног Морачког манастира.

Ђурђев децидно каже да се не зна ко је био морачки војвода Радосав Стјепанов, али се зна да је за војводу постављен од Турака. Иначе, војвода је административни термин у османској држави. “Употребљаван је у турским споменицима на нашем језику: 1) као синоним са називима: а) беглербег, б) уцбег и санџакбег уопште; 2) управитељ хасова санџак-бега у једној или више нахија у његовом санџаку са одређеним прерогативима политичке и административно-полицијске власти; 3) извршни орган санџак-бега; 4) управитељ хасова беглербега, великих везира, султанија и султана са овлашћењима” (Др Звездан Фолић: *Историја Муслимана Црне Горе 1455 – 1918*, књ. I, Подгорица, 2013, стр. 294). Војвода Радосав је, највјероватније, извршни орган санџак бега и управитељ његових добара у нахији Горња Морача и нахији Комарница.

И прве муселиме, кнезове (у млетачким изворима *цонти* или *цати*), постављали су Турци, али, за разлику од војводе, кнез није могао бити нехришћанин. Све то је логично – постављали су оне људе на које се могу ослонити, који ће проводити њихове законе, канун-наме, одговарати за редовно прикупљање дажбина, у овом случају тзв. “влашког” (сточарског) пореза званог “филирија”. Тек знатно касније, као резултат побуна, превасходно у скадарском санџаку, али и у брдским херцеговачким кнежевинама, касније племенима, као вид аутономије, допуштено је да кнезове бирају братства, односно племена. Ту привилегију су имала најбројнија, најјача, али и Турцима приступачна братства. Од црногорских владика Петра I и Петра II и свјетовних владара Данила и Николе главари племена се постављају са Цетиња. Одступа се од права наслеђивања тих титула и чинова.

Занимљиво је питање гдје су они становници Горње Мораче, као, нпр. Ђураш, чији је виноград добио (закупио) војвода Радосав, гдје је Вукосав син Радунов, ћију је баштину: млин, земљиште и пашњак такође закупио војвода, шта се с њима догодило, с њиховим, вјероватно бројним, породицама, зашто су остали без својих баштина?

Овај дефтер се не бави “мртвим душама” као онај Скендербегов, Станишин, па се из њега не може видјети колико је тада у Горњој Морачи било још празних баштина. Можда су многи, не само Ђураш и Вукосав Радунов, протјерани, побјени у отпору и намјери да одбране своје баштине, своје домове и породице, млинове и винограде, можда су се и самом попису противили као што је био случај у скадарском санџаку, последице чега су читава братства нестајала. Можда се баштине тих о којима овдје нема помена, а били су, воде као имања потурчењака који живе у другим нахијама. У Горњој Морачи, нешто касније, потурчењаци Мекићи држаће као своје посједе Уболац, Поље, Трновицу, Старче, а у Бојићима, у засеку Росуље, била су, о гране огромног, прастарог дуба, окачена – турска вјешала!

Ђурђев је истакао све главне значајке овога дефтера, али тек да имамо увиде и у остале дефтере Херсека, које су Турци правили доста, чини се, редовно, могли бисмо да стекнемо увид у најзначајније ствари: процес досељавања, стварање братстава, формирање племенске организације. То би могло жестоко да нашкоди разним “народним памтишама” који нагађају о поријеклу својих братстава, о својој старини, који измишљају своје “чувене” претке и њихове “подвиге”. Управо из поименичних турских дефтера видјело би се, и то неприкосновено, колико су многа од тих “запамћења” бесмислена, као, нпр., предање о претку Томића попу Сои из 1252. г., дароваоцу имања за манастир Морача краљу Стефану Вукановом, првом, тврди Томић, досељенику у Горњу Морачу, када су он и још два горњоморачка старосједиоца основали ништа мање него –

горњоморачко племе! А што је, уз ово, још жалосније, јесте чињеница да тај провизоријум, готово као историјску чињеницу, понављају и истичу Рајко Радосављевић и, што је још несхватљивије – Новица Ракочевић!

Нашу пажњу у овом дефтеру привлаче, поред горе истакнутих разлика у превођењу, и сама имена пописаних домаћина: Влатко, Брајан, Иваниш, Херак, Дабац, Стјепан, Вукац, Грбац, Дабижив, Витас, Радјеља, Радмиља, Богоје и др.

Истовјетно лексичко-синтаксичко-семантичко (творачко) формирање лични х имена (али и топонима, локалитета) какво видимо у нахијама Горња и Доња Морача, срећемо и у свим нахијама од Скадра до Стона, Неретве и Цетине, Дрине, Лима и Ибра. Очигледно је да се ради о мијешању, прилагођавању, распадању и стварању у оквирима лексичко-синтаксичких језичких форми разних словенско-сарматско-скитских имена, старих и нових племена и родова на Илирикуму, оних која долазе на Илирикум из Скитије и других словенских области и оних које ти дошљаци затичу на Илирикуму, али и утицаја који на словенска племена долазе из хришћанства, из *Старог завјета* и јудизма, из библијско-хришћанске ризнице имена. Резултат свега тога је стварање новог типа словенских имена. Тај процес је у том времену био јак, он ће се ускоро устали-ти, формираће се словенске норме у давању имена и назива, али сам процес формирања нових словенских имена отворен је и данас.

У овом времену морачко племе не постоји. Оно ће се формирати тек у другој половини XVI и у XVII в. Име ће добити по имену предјела и ријеке којима су име дали Морачани досељени на ову територију у најстарија времена са простора данашње Чешке и дијелова Пољске и Њемачке.